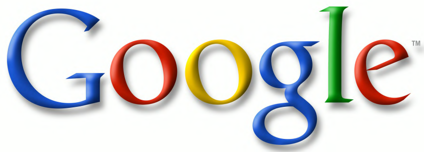
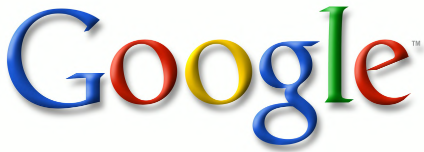

De heilige Ontkommer

OF

WILGEFORTHIS.

EEN GESCHIEDKUNDIG ONDERZOEK

DOOR

MR. L. A. J. W. BARON SLOET.

's-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1884.

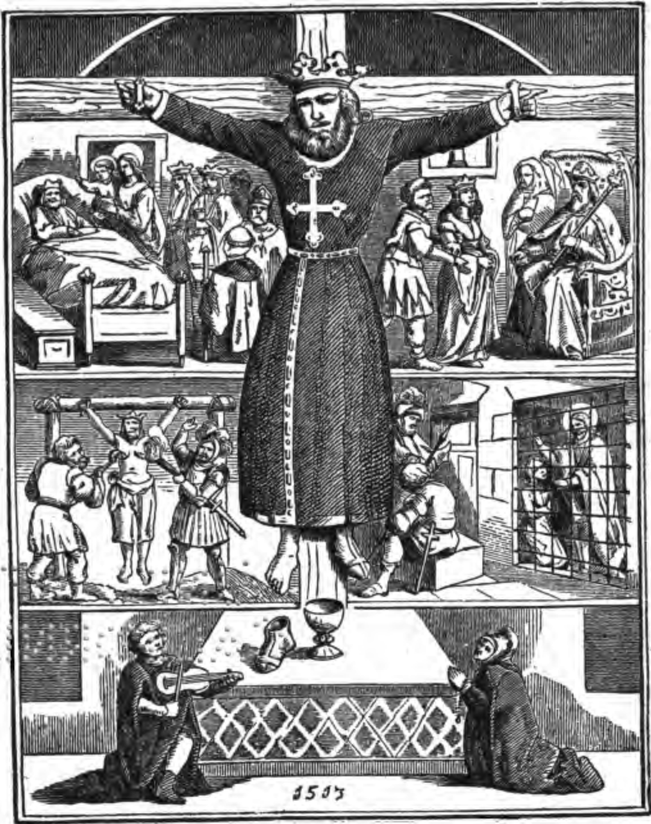

DE HEILIGE ONTKOMMER

OF

WILGEFORTHIS.

6

Photolith. v. G. J. Thieme. Arnhem.

DE HEILIGE ONTKOMMER

OF

WILGEFORTHIS.

EEN GESCHIEDKUNDIG ONDERZOEK

DOOR

MR. L. A. J. W. BARON SLOET.

's GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1884.

Weinhold

„Hier beghint die legende van die reyne maghet sinte Ontcommer."

«Die heylighe maghet Wilgefortis, Ontcommer in Duytsche ghenoemt, martelaerster enn dochter des conincs van Poertugael, mer beyde vader enn moeder op die tyt heyden wesende. In welcken tyden daer een oerloech gheweest is tusschen den coninc van Poertugael, haer vader, enn den coninc van Cicilien, soe is die coninc van Cicilien ghecomen mit veel ghewapen enn mit grote macht, enn heeft die eynden der landen van Poertugael veel scaden ghedaan worden van den coninc van Cicilien, overmits die grote macht van volc, die hij over hem ghebrocht had. Van welcken oerloch om neder te legghen ende te soenen tusschen dese twye heren enn coninghen syn veel edele mannen arbeydende gheweest, alsoe dat ten laesten die soene enn vrede ghemaect wort mit dese condicien enn voirwert, als dat die coninc van Poertugael soude den coninc van Cicilien gheven tot enen gheëchten wyf syn dochter Ontcommer ghenoemt, ende dat daerom want si boven wyven schoen was. Beyde deze coninghen te samen comende, om dese saeck over een, soe wort dese heilighe maecht Ontcommer ghebrocht enn gepresenteert haren

vader enn den coninc van Cicilien, enn hair wort angheleyt enn ghevracht of sy consent gheven woude tot die beloftenis hairs vaders, als den coninc van Cicilien te nemen tot een gheëcht man. Dese maghet staende dus voir dese twe coninghen enn veel ander edelmannen, heeft sy openbair gheantwoert, dat sy ghenen mannen woude toeghegheven worden, dan mitten ghecruysten God, dien had sy ghetrouwt. Van welcken antwoert beide dese coninghen seer begaen syn gheweest enn toernich enn hebben se seer strengheliken doen sluten in den kerker opdat sy mocht ghebrocht werden van haer opset enn ghelove."

»Daer sij aldus in den kerker is ghesloten, heeft sy Goede mit oetmoedighe ghebeden devotelic angheroepen, dat hy hair woude reyn enn onbesmet houden van allen gheselscap der mannen enn oec mede, dat hy hair woude alsoe ghescicken an haren lichaem, op dat sy voertmeer niet begheerd en worde van ennichen mannen. Wair uut dat ghesciet is, als dat uut haren aensicht ghewasschen is een groten baert alsof sy een onabel man gheweest had. Ten laetsten hair vader willende weten of sy oec van haren opset gebrocht was dede hy se voir hem brenghen. Dair sy sus quam ghebaert als een man, soe is die vader op hair seer toernich gheweest, segghende dat sy dat wasschen des baerts an hair aensicht ghedaen had mit swarten consten boven der vrouweliker natuer. Mer sy hevet dair contrari teghen gheseyt, als dat hair den baert niet anghecomen en waer mit swarten consten, mer dat hair ghecruysten God, doer hair ghebeden, had hair den baert verleent op dat sy alsoe hair reynicheyt soude houden. Uut welcken antwoirt die vader mit

toernighen moede gheloefde: tenwair, dat sy den ghecruysten God woude versaken enn synen Goden anbeden, sy soude dair, nae die manier hairs ghecruysten Gods, ghecruyst worden enn sterven an den cruys. Mer sy, in den volstandicheyt blivende, doir ghebot hairs vaderen wort sy ghecruyst. An denwelcken cruys hair menigherhande pynen, druc enn liden anghedaen wort. Alsoe nakende die tyt hairs dots, heeft sy ghebeden voir allen denghenen, die ghehuechnis hairs passien doen enn den ghecruysten God doir ghedachtenis hairs anroepen, dat sy verlost mochten worden van allen moeyenisse, bedruckenis enn nouwicheiden des herten, des lichaems enn des gheestes doir hairs ghebeden. Soe heeft sy een antwoirt ontfanghen van den hemel, als wat sy ghebeden had, dats hair ghegunt enn soe heeft sy den gheest opghegeven en is ten hemel ghevaren."

»In dieselve tijt ende stonde soe syn dair gheschiet grote donreslaghen enn blixemen, alsoe dattet pallaes van haren vader binae al verbrant is enn te niet ghegaen van den vier."

»Ghepassyt enn ghestorven is dese heylighe maghet enn martelairster sinte Ontcommer op ten 20 dach des maents Julii voir dat gheloef des ghecruysten Goods, ons heren Jesu Christi, die dair is ghebenedijt in der ewicheyt. Amen."

Zoo luidt de legende der heilige Ontkommer of Wilgeforthis, geschreven in het midden der 15e eeuw, op perkament, in een katern, thans in het bezit van den Heer Mr. J. A. Grothe, te Utrecht, en mij welwillend ten gebruike gegeven.

Vooraf gaat hetzelfde verhaal in het Latijn, in welke taal het ook voorkomt in eene verzameling van ruim 50 legenden, gevoegd achter het H. S. van Van Berchen: »De nobili principatu Gelrie" te Nijmegen berustende. Ik heb daarvan de lijst op blz. 137 der uitgave medegedeeld [1].

De geschiedkundige kern is in de vroeger uitgegeven legenden dezelfde als in deze onuitgegevene.

De gekruisigde koningsdochter werd in haar vaderland en in Spanje als eene heilige vereerd.

Hare nagedachtenis had echter een beter lot dan die van vele andere heiligen wier dienst van lokalen aard bleef. De hare breidde zich, aan deze zijde der Pyreneën, over een groot deel van Europa uit. Zij zelve werd, meer dan elk andere van haar geslacht, eene volksheilige en streefde zelfs de Koningin der heiligen ter zijde.

Zij is een opzettelijk onderzoek waard.

Ik zal er mij aan wagen.

Daar onze heilige niet gecanoniseerd werd, heeft zij geen officiëelen naam, die, zooals gewoonlijk, aan den wereldschen zou ontleend zijn geweest. De hare schijnt onbekend gebleven. De verschillende namen die zij draagt, stammen, zooals Cuper [2] reeds opmerkte, niet uit eene zuidelijke, maar uit eene noordsche taal, of zijn er uit vertolkt.

---

[1] W. de Berchen, De nobili principatu Gelrie et eius origine, nunc prim. ed. L. A. J. W. Sloet. H. C., Nijhoff, 1870. 8o.

[2] De algemeene bronnen waaruit ik put heb ik aan het slot opgegeven.

De meest gebruikelijke zijn Ontkommer, Onkommer, in Duitschland dikwijls Kümmerniss en Kümmernuss; Wilgeforthis; Willifordis; Regenfredis, ook wel Regenflegis en Regenfledis; Liberata [1]; Liberatrix, meermalen Helpe, Hilpe, Hulpe, Gehulpe. Enkele malen heet zij Dignifortis, Virgofortis, Komira, Khomerus, Kymiri, Eutropia, Verandering, Aanvechting.

Bij Kiliaen, »Etymologicum Teutonicae linguae," uitgave van Van Hasselt, vond ik den eigennaam Ontcommer verklaard door »debitis et oneribus liberata;" en bij Regenfried aangeteekend: »hoc est purus et integer pacis amator."

Ik verzocht Prof. Kern om meerder licht, dat hij de vriendelijkheid had mij uit den schat zijner geleerdheid te geven in het volgend schrijven van 4 Juni 1883:

»Aangaande de heilige Ontkommer — zonder twijfel eene gedegradeerde godin — kan ik u weinig anders mededeelen dan wat gij in de u ten dienste staande hulpbronnen gevonden hebt."

»De verklaring: »debitis et oneribus liberata," is in hoofdzaak juist. Ik zeg in hoofdzaak, want ten opzichte der grammatica is de verklaring niet te verdedigen. »Liberata" zou natuurlijk »ontkommerd" en niet »onkommer" luiden. De zuidelijke vertalers begrepen den grammatischen vorm klaarblijkelijk ook niet meer; want de eene heeft »Liberatrix," de andere »Liberata." Deze zal wel zoo te verklaren zijn: »ontkommer" is een door afslijting onduidelijk geworden woord, beteekenende »liberatio" zoo te zeggen: ontkommering. Tusschen

[1] Eene andere Portugeesche heilige, die onthoofd werd, heet ook Liberata. Verwisseling van beiden heeft verwarring gesticht.

dit en de verpersoonlijking in »liberatio" ligt maar één stap.

»Het woord is specifiek Nederlandsch. De Hoogduitschers zouden, indien zij den vorm van oudsher gehad hadden »Entkümmerniss" of iets dergelijks moeten hebben. Kummerniss is het tegendeel van wat er vereischt wordt, en dus eene verknoeide vertolking."

»Dat de tot Katholieke heilige verlaagde en zoodoende ingesmokkelde heidensche godin Ontkommer hare hoofdzetel hier te lande moet gehad hebben, blijkt niet alleen uit het eigenaardig Nederlandsch »ort" maar ook uit den naam Wilgefortis. Brengt men dien naam in verband met Regenfrid, dan is het meer dan waarschijnlijk dat »frid" en »fortis" slechts varianten van één en hetzelfde woord moeten wezen. Inderdaad zijn ze dit, doch ook weêr alleen in 't Nederlandsch, niet in eenige Duitsche taal. »Fortis" is eene slordige spelling voor »forthis, forth." Nog onlangs, zooals gij u herinneren zult, heeft Fruin [1] aangetoond, dat ook »vordban" (in de beteekenis van »vorderban") niets anders is dan een gewijzigde uitspraak van »fredeban, ferdeban." Afwisseling van de klinkers e en o vóór de r is in onze taal in 't algemeen niet vreemd. Bijv.: »worden" voor »werden" (nog Hoogduitsch »werden") Middeln. »porsen" voor »persen", gewestelijk »Korsmis" voor »Kersmis."

»Aangezien »frid" en »ford" (»frith" en »forth") slechts varianten zijn, zou men verwachten, dat op de eene

---

[1] Over de beteekenis van Bannus pacis in een charter van 1373, in Verslagen en mededeelingen der Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, XII. bl. 107.

of andere wijze »regen". ook met »wilge" overeenkwam. Dit laat zich echter niet zoo zeker vaststellen. Gewoonlijk heeft »regen" in samenstellingen dezelfde beteekenis als het Grieksche ἀρχι. De Oudsaksische »reginthief" is een aartsdief, IJslandsch »regin-thing" de groote raad, »regin-haf" de groote zee. Daar het IJslandsche »wilgi," waarmede »wilge" zeer wel kan overeenkomen, ook »grootelijks, zeer" beteekent, zou men mogen veronderstellen, dat dit »wilgi" inderdaad het eerste bestanddeel van het woord Wilgeforthis vormt, want op die wijze zou Reginfrid (Reginfrith) en Wilge-forth vrij wel op hetzelfde neerkomen. Men zou het kunnen vertalen met »de Groote verlossing", verpersoonlijkt in »Aartsverlossing." Jammer dat het IJslandsche »wilgi" niet in 't Oudsaksisch, Oudhoogduitsch of Oudfriesch gevonden wordt. Intusschen beteekent dit niet veel, vooral niet in zeer oude woorden, want de oude IJslandsche woorden moeten eenmaal algemeen Germaansch geweest zijn. Wil men »wilge" anders verklaren, als »willig" (gewillig) of als bijvorm van »wilja, wili" (wil, genoegen), dan verliest men den steun der analogie met regen."

»Over »fledis" zal ik hier niet uitweiden; het is een ander woord dan »frid-ford", maar zou nagenoeg daarmede synoniem kunnen wezen. Dit laatste kan ik echter niet aantoonen, dan na een uitvoerig technisch betoog. Dit punt kan men dus laten rusten, met opmerking dat »fledis", tot nog toe niet verklaard, vaak in vrouwennamen, vooral Frankische, voorkomt."

»Samentrekkende wat wij gevonden hebben, kom ik tot de volgende uitkomsten: 1. De heilige werd bij uitstek geëerd in de Nederlanden, althans oorspronkelijk;

dit blijkt uit hare namen Ontkommer en Wilgeforthis, ook uit de wijze waarop haar naam in 't Latijn vertaald is, want uit Kümmerniss kan bij geene mogelijkheid, — wat van zelf spreekt, — het tegendeel, namelijk Liberata of Liberatrix komen. 2. De namen Regenfrid en Wilgeforthis zijn vermoedelijk synoniem; in elk geval is »forth" (ford) slechts eene andere, Nederlandsche uitspraak van »frith" (frid)."

Zonder de feiten die hem er toe hadden kunnen leiden te kennen, toont onze uitstekende geleerde, op taalkundige gronden, dat St. Ontkommer, aan wie kippen en duiven geofferd werden, geene Christelijke figuur is. Zij werd zeer vereerd in Nederland, waar zij eene bijzondere godin geweest kan zijn [1].

Slaan wij thans de oude kerkelijke geschriften op om na te gaan wat zij van onze heilige vermelden.

Toen Usuard, een monnik uit het klooster St. Germain-des-Prés, het martyrologium, op last van Karel den Kalen vervaardigd, in het jaar 875 ten einde had gebracht, verspreidde zich dat Boek der heiligen spoedig in de kathedraalkerken en kloosters van Frankrijk, Italië, Engeland en Spanje, die ieder hunne heiligen er bijvoegden [2]. In een H. S. er van in de Bourgondische Bibliotheek te Brussel bewaard, is bij 4 Idus Iulii — 12 Juli —

---

[1] Ik gebruik den naam Ontkommer, al wordt die van Kümmerniss bijna door geheel Duitschland gebezigd. Dien van Wilgefortis breng ik te pas waar hij voorkomt.

[2] Von Stadler und Heine, Vollständiges Heiligen Lexicon, I. Einleitung. S. 41. No. 68.

onder die auctoria geplaatst: »Et beatae Wilgefortis virginis et martyris, filiae regis Portugalae" [1].

Dit werd overgenomen door Greven in zijne vermeerderde uitgaaf van het Martyrologium van het jaar 1515 — de eerste verscheen in 1475 — op den 20 Juli, even als door Molanus in de zijne van het jaar 1568, doch met deze bijvoeging: »quam nonnulli Latine Liberatam, Teutonice autem Ontcommeram agnominant." In zijne uitgaaf van het jaar 1583, fol. 103 staat: »In Portugallia natalis sanctae Wilgefortis, virginis et martyris, quae amore castitatis et Christianae fidei, in cruce moriens feliciter transivit in Dominum." Op den rand staat: »Ontcommera agnominatur Teutonice." In een martyrologium in het Duitsch, in het jaar 1562 gedrukt, komt hetzelfde voor als in de uitgaaf van Usuard door Molanus van 1568.

In een Nederlandsch Martyrologium, met kalender van het jaar 1476, Handschrift op papier onder N°. 275 in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden bewaard, staat in den kalender op den 20 Juli: »Willefoerdis, die men heit Oncommer;" en in den tekst: »Op ten selven dach S. Willifordis, joncfr. enn martelarsche, des conincx dochter van Poertugael. De die si heymelic Kersten was enn den coninc van Cecilie heyden was, diese om haere groter scoenheit wille te wyve hebben woude niet nemen en woude, so deed se haer vader aen den cruce hanghen enn also wert si Christus dierbaer martelaersche. Dese heyten die lude St. Ontkommer omdat ze dieghene die se aenroepen in

[1] Pag. 359, Act. SS. Boll. Juni VI, waar het Martyrologium is opgenomen.

anxte, in noede of enicher bangscheit pleget te vertroosten enn te ontcommeren in horen lastelicken zaken. En noch veel etc."

Het Martyrologium Romanum, Gregorii XIII, pont. max. iussu editum et Urbani VIII auctoritate recognitum auctore Caesare Baronio Sorano, 1589" vermeldt fol. 318, op 20 Juli, Margareta en anderen en dan: »In Lusitania S. Wilgefortis, virginis et martyris, quae pro Christiana fide et pudicitia decertans, in cruce meruit gloriosum obtinere triumphum." In eene noot: »Eadem ipsa, quae de ea hic habentur, recitat Molanus in addit. ad Usuardum."

Op fol. 63 der »Fasti Sanctorum quorum vitae in Belgicis bibliothecis manuscriptae, collatore Heriberto Roswydo, 1607, staat: »Wilgefortis V. 20 Iulii."

In de oude Kalendaria uitgegeven door Hampson [1] en Weidenbach [2], komt onze heilige niet voor, evenmin als in dien voor het missale Romanum in het concilie te Trente vastgesteld. Ik vond haar het eerst vermeld in »Calendarium Belgicum continens festa et ieiunia provinciae Mechlinensis," achter: Indiculus Sanctorum Belgii auctore Ioanni Molano, 1583, en wel op 20 Juli, »Margaritae, itidem Wilgefortis sive Ontcommerae." Zij was dus geene zoogenaamde kalender- maar eene nieuwe heilige en had, als genen, haar feest, en wel op den 20en Iuli. Afwijkingen in den datum komen voor.

---

[1] Medii aevi Kalendarium, or dates, charters and customs of the middle ages with kalendars from the tenth to the fifteenth century. 1842. I. p. 397 vlg.

[2] Calendarium historico-christianum medii et novi aevi. 1853. blz. 99 vlg.

De strijd tusschen de Oostersche en Westersche kerk over het plaatsen van beelden in de kerken was voor deze laatste beslist, toen paus Gregorius als zijn gevoelen had te kennen gegeven, dat zij dienen kunnen om het volk te onderwijzen, tot aandacht op te wekken en tot navolging aan te sporen. Zou het volk in die »tongvoerende boeken" kunnen lezen, dan moest het uiterlijke den inhoud leeren kennen of in de herinnering terugroepen.

Daardoor ontstond de groote gelijkvormigheid in de voorstelling der zelfde heiligen, door hunne attributen en door symbolen aangewezen.

De gekruisigde Portugeesche koningsdochter draagt, zoo als haar toekomt, eene kroon, soms een diadeem. Het hoofdhaar hangt gekruld op rug en schouders. Zij heeft de oogen dikwerf open, zoodat zij alsnog levend aan het kruis wordt voorgesteld. Haar gelaat heeft iets mannelijks, passend bij den baard, die soms zeer lang is.

Wolfgang Menzel [1] zegt op het woord: »Crucifix, Christus am Kreuze. Wie sehr wir an den Anblick der Crucifixe gewohnt sind und ihnen hohe Verehrung zollen, dürfen wir doch nicht vergessen dass es in ältern Zeiten der Kirche und wohl mit Recht für unziemlich gehalten würde, den Heiland unbekleidet dar zu stellen."

De welvoeglijkheid werd bij St. Ontkommer in acht genomen. Zij draagt een tot aan de voeten afhangend, met een gordel om haar midden vastgehouden kleed met mouwen. De boorden daarvan en de zoomen van

---

[1] Christliche Symbolik. 1854. I. S. 195.

het kleed zijn meestal versierd, op de borst is dikwijls eene kruisvormige figuur aangebracht.

Het kruis heeft meestal den algemeen bekenden vorm, doch is soms een zoogenaamd Gothisch, ook wel rozen- of klaverbladkruis genoemd, waarvan de drie einden de gedaante van drie rozenbladeren of een klaverblad hebben [1]. De beide armen zijn enkele malen verbonden door een boog, wel eens regenboog geheeten, die door het boveneind van het kruis gaat en van onderen in leliën eindigt [2].

De Romeinen voltrokken de doodstraf aan het kruis door het lichaam, vooral de armen, er aan vast te binden en dan de handen en de voeten er aan te nagelen. Enkele malen komt St. Ontkommer voor slechts met gebonden en niet genagelde handen en voeten.

Grootere afwijking van den regel heeft met de voeten plaats. Zij hangen dikwijls geheel los [3], wel eens naast elkander, eene enkele maal over elkander geslagen aan het kruis genageld. Soms rusten zij op een steunsel, het suppedaneum, dat in de kunst het sedile, een uitstek aan den paal van het kruis waarop de misdadiger zat, verving [4]. Aan den eenen voet is herhaalde malen een schoen of muil afgebeeld; de andere, toegeworpen aan een speelman, die voor haar knielende zijne viool hanteert,

---

[1] Afbeelding 4.

[2] Afbeelding 7.

[3] In een straks aan te halen Missale van Utrecht komt eene afbeelding voor van St. Andreas op deze wijze gekruisigd.

[4] Voor de kennis van het kruis en het kruisigen verwijs ik naar het uitstekend werk van Dr. J. Stockbauer, Kunstgeschichte des Kreuzes. Die bildliche Darstellung des Erlösungstodes Christi in Monogram, Kreuz und Crucifix. 1870.

ligt op het altaar met een beker er naast. Hierop moet ik later meer uitvoerig terugkomen.

Bezoeken wij thans de plaatsen waar de dienst en vereering onzer heilige bestonden of nog bestaan.

Karel de Groote bouwde bij zijn paleis Cassinogil aan de Lot, in Aquitanië, eene kerk ter eere van de heilige Liberata, waaromheen zich de stad Sainte Livrade vormde. Eene Romaansche kerk uit de 13e eeuw kan wel de opvolgster van de eerste zijn. Een kerspel bij Toulouse draagt denzelfden naam als de genoemde stad.

Te Arques, een uur gaans van Dieppe, stond in het begin der vorige eeuw op het eenig altaar in de kerk een steenen kruisbeeld van St. Wilgeforthis met een baard en een tot de enkels reikend kleed. Handen en voeten waren aan het kruis gebonden. Ter wederzijden er van hingen schilderijen. Op de eene stond zij voor haren vader, die haar scheen te vermanen; de andere stelde haar voor als reeds gekruisigd, omgeven van vele biddenden van beiderlei geslacht. Op haren dag, dáár de 19 Juli, kwamen er velen verscheidene uren ver, om voor zieke kinderen genezing, voor stervenden een zachten dood af te smeeken.

Te Doudeville en andere plaatsen in het land van Calais was hare dienst gevestigd.

In het midden der 16e eeuw verscheen te Dieppe in het Fransch het leven onzer heilige, op den titel genoemd Wilgefortis, Dignefortis en Virgofortis; het boek eindigt met dit gebed: »Indulgentiam nobis, quaesumus, Domine, beata Dignefortis virgo et martyr imploret, quae tibi grata semper extitit et merito castitatis et tuae professione virtutis. Per Christum Dominum nostrum. Amen."

Te Derdighem, tusschen Cassel en Steenvoorde, bij de Belgische grenzen, bestond in het laatst der 17e eeuw eene vereeniging tot bevordering van elkanders belangen in leven en sterven, (gewoonlijk eene broederschap genoemd,) »de Diva Wilgeforti."

Steken wij het Kanaal over om een kort bezoek aan Engeland te brengen.

In het »Enchiridion praeclarae ecclesiae Sarisburensis," in het jaar 1533 op perkament gedrukt, is in eene litanie, onder verschillende Engelsche heilige vrouwen, St. Wilgeforthis gerangschikt.

Het antiphoon luidt:

»Ave, sancta famula, Wilgefortis, Christi,
Quae ex tota anima Christum dilexisti;
Dum regis Siciliae nuptias sprevisti;
Crucifixo Domino fidem praebuisti,
Iussu patris carceris tormenta subisti.
Crevit barba facie, quod obtinuisti
A Christo pro munere, quod sibi voluisti.
Te volentes nubere sibi confudisti.
Videns pater impius te sic deformatam
Elevavit arius (acrius?) in cruce paratam:
Ubi cum virtutibus reddidisti gratam
Animam quantocius, Christo commendatam,
Quia devotis laudibus tuam memoriam, virgo, recolimus
O beata Wilgefortis, ora pro nobis, quaesimus."
V". Diffusa est gratia in labiis tuis.
R". Propterea benedixit te Deus in aeternum.

Oremus.

»Familiam tuam, quaesumus, Domine, beatae Wilgefortis, virginis et martyris tuae, regis filiae, meritis

et precibus propitius respice, et sicut ad preces ipsius barbam, quam concupivit, sibi coelitus acrescere fecisti, ita desideria cordis nostri supernae gratiae digneris beneficiis augmentare. Per Christum Dominum nostrum. Amen."

Met dit gebed begint het H. S. van den Heer Grothe. Aan het slot van de daarop volgende, door mij vermelde, legende in het Latijn onzer heilige, is deze vertaling:

»O Here wij bidden dy, wilt goedertirlic aensien dijn volc doer verdiensten enn ghebeden des heylighen maghets, martelaerster enn dochter des conincs enn gheliken als du doer haer ghebeden hebste haer doen aenwasschen een baert van daer boven, alsoe wildi oec waerdighen die begheerten onser herten te vermeeren mit gaven der overster gracie bij Christum onsen heer. Amen."

Op het vasteland teruggekeerd vinden wij St. Ontkommer in België hoog vereerd.

Cuper meent dat daar te huis behoort eene geschrevene »Missa de sancta Wilgeforte virgine et martyre, cuius festum celebratur die vigesima Iulii. Haec fuit filia cuiusdam regis Portugaliae gentilis, per eumdem crucifixa propter nomen Domini nostri Iesu Christi crucifixi sponsi sui."

Na den Introitus: »Me expectaverunt peccatores" etc. volgt deze collecta of gebed: »Deus, in cuius sancti nominis honore beata Wilgefortis virgo et martyr martyrio crucis triumphavit, praesta, quaesumus, ut qui eius commemorationem pia devotione frequentamus (et) honore, ipsius meritis et precibus ab omni neces-

sitate et periculo animae et corporis eripias et ad gaudia aeterna perducas."

Lectio libri sapientiae: »Confitebor tibi Domine rex etc." et Evangelium: »Simile est regnum coelorum etc."

Het overige van de mis had niets bijzonders.

Wichman [1] schrijft dat er te Vlierbeek, buiten de Diesterpoort te Leuven, aan den weg een kapelletje staat, gewijd aan eene maagd die weinig bekend is. Daar zij echter door geheel Brabant en vooral in de Kempen vele beelden en altaren heeft, zal hij in eenige woorden over haar handelen »maxime quod exemplo b. virginis Mariae, coelesti sponso virginitatem suam consecravit, pro qua etiam vitam lubenter perdidit." Zij is b. Wilgefortis bij de Brabanters Oncommera, bij het volk Sinte Oncommer. De schrijver deelt de legende mede volgens een H. S. over de levens der heiligen. Ter plaatse waar haar gebed voorkomt voegt hij in, dat zij daarom Oncommer genaamd zal zijn: »quod sui cultores sollicitudine, anxietate et angustia cordis liberet; a quibus nostrum vernaculum Bekommeren, id est sollicitum vel anxium esse." Het H. S. houdt verder in dat na het gebed eene stem uit den hemel klonk, zeggende dat er gevolg aan gegeven zou worden. Toen Wilgefortis daarop den geest gaf, vielen er zware donderslagen en het paleis van haar vader verbrandde.

Wichman deelt verder mede, dat de Karthuizer monniken in hun officium eene collecta hebben, beginnende: »Deus, qui beatae Eutropiae in cruce pendenti barbam mirabiliter excrescere fecisti." Wij ontmoeten hier eene groote afwijking van de gewone legende.

---

[1] Brabantia Mariana. 1633. p. 597.

Dat deze heilige de onze is, meen ik daaruit te mogen afleiden, dat van de acht Eutropias, die in de Martyrologiën voorkomen, geene gekruisigd werd.

Cuper geeft in plaat de afbeelding van S. Wilgefortis, alias Liberata, quam Belgae a depellendis curis Ontcommeram nominant, zooals zij meestal in België en ook elders voorgesteld wordt [1]. Hij vermeldt dat eene dergelijke afbeelding ook in een Spaansch werk opgenomen is.

Bij hem vindt men nog eene plaat van een kruisbeeld uit het ziekenhuis der Bagijnen te Mechelen: eene vrouw met nimbus om en een klein kroontje op het hoofd, zonder baard, in een lang, fladderend kleed, met de handen en de over elkander geslagen voeten aan het kruis genageld. Boven den rechterarm fladdert eene duif. Cuper houdt deze heilige, gewoonlijk »Virgo aegrotantum" genaamd, voor de onze; doch vergist hij zich niet? Is zij niet de h. Eulalia, virg. et mart., uit een edel geslacht bij Merida in Spanje gesproten, die ook gekruisigd werd en wier ziel in de gedaante eener duif wegvloog? [2]

In België waren alsnog beelden van St. Ontkommer in de krypt der kerk te Onoit, in het Luiksche, en in de kathedraal te Leuven. Te Brussel werden reliquiën van haar plechtig rondgedragen, totdat zij in het jaar 1695 door brand verloren gingen. Te Veltzike, tusschen Aalst en Oudenarden, had zij, onder de namen Wilgefortis, Oncommeria en Liberata, een altaar met hare afbeelding er boven. Zij werd voorgesteld niet aan het

---

[1] Afbeelding 1.

[2] AA. SS. Boll. 12 Februarii II. p. 577. Menzel, a. w. II. S. 443. Het Heiligen-Lexicon vermeldt den kruisdood niet.

kruis genageld maar gebonden. Om het lijden der stervenden te verzachten offerde het landvolk kippen, kuikens, duiven op dat altaar. Jaarlijks had, op den 14^en^ Februari, een plechtige omgang plaats, waarbij hare reliquiën, die in de kerk waren, wel vertoond zullen zijn. Den 8^en^ October werd haar feest onder grooten toeloop gevierd.

Wichman vermeldt een bijzonder altaar van St. Ontkommer te Alphen bij Breda, waarop hij gezien had dat, hoe vervallen het ook was, offers gelegd werden. Te Waarle, bij Eindhoven, waar zij eene broederschap had, werd zij vroeger bezocht door eene beroemde toeloop van vreemdelingen, »ac", zoo voegt hij er bij, »magno cum fructu et sublevamine eorumdem, ante nuperam iconomachiam."

Daaraan wordt ook gedeeltelijk toegeschreven, dat, toen Cuper schreef, geene herinnering zelfs aan haren dienst meer bestond te Steenbergen in Noord-Brabant, en toch zou daar de Portugeesche koningsdochter, zoo als wij later zullen vernemen, hare aardsche rustplaats gevonden en vele wonderen gedaan hebben.

Een wonderdoend beeld te Wormer, in Noord-Holland, zal ook wel door de beeldstormers vernietigd zijn. De geleerde Marten Duncan, in het jaar 1590 te Amersfoort 85 jaren oud overleden, zag, toen hij pastoor te Wormer was, een zeer oud en beroemd kruisbeeld aldaar, dat jaarlijks omgedragen werd. De inwoners zeiden, dat het tegen den stroom in was aangedreven en Sinte Helper voorstelde. Van dezen martelaar wisten zij niets meer, dan dat hij gekruisigd was. Duncan raadpleegde de lijsten der heiligen en de martyrologiën

en, geen St. Helper vindende, meende hij, dat het beeld Christus voorstelde en Sint Helper eene gepaste vertaling van Sanctus adiutor zou zijn. Dit werd door de inwoners aangenomen. Duncan, die aan het hoofd der oude scholen te Wormer gestaan zal hebben, vertelde dit aan eenige Amsterdamsche studenten, die het, reeds priesters zijnde, aan Molanus mededeelden [1].

Daar ons later het geval zal voorkomen, dat een beeld van St. Ontkommer tegen den stroom op gedreven is, meen ik te mogen aannemen, dat het beeld, hetgeen op die wijze te Wormer kwam, er ook een van haar geweest is. Dat vermoeden vindt steun in den naam van Sinte Helper, dien het volk aan den onbekende heilige gaf.

Ook elders in Nederland, en wel in West-Vlaanderen, is Sinte Holpe nog bekend. Een priester aldaar verklaarde, dat zij dezelfde heilige moest wezen als S. Ontcommere, S. Wilgefortis, S. Liberata [2].

Cuper haalt aan een »Vita s. Regenfledis, virginis" in den tekst Wilgefortis geheeten, in H. S. aanwezig in de archieven van het kapittel van St. Salvator te Utrecht, doch volgens mededeeling van den Bibliothecaris P. A. Tiele, zeer waarschijnlijk verdwenen. Haar dag werd er in gesteld op 12 of 20 Juli of 8 October. In een Nederlandsch getijdeboek uit het begin der 16e eeuw op perkament, in de aangehaalde Bibliotheek te Leiden onder N°. 304 berustende, staat op den 20en Juli vermeld: »Sinte Onkommersdach."

---

1 Molanus, De historia sacrarum imaginum et picturarum, 1771, p. 152.

2 Navorscher. 31ste Jaargang (1881), blz. 545.

In den kalender voor het »Breviarium ecclesiae Traiectensis," Leiden, 1508, wordt bij den laatsten dag: »Regenfledis virginis" aangegeven. In het Breviarium zelve is haar dienst niet opgenomen, wat trouwens met meer andere heiligen in vele brevieren het geval is.

Op denzelfden dag en onder denzelfden naam is zij aangeteekend in den kalender voor het »Missale Traiectense completissimum," Parijs, 1513, en in het »Commune sanctorum," fol. 30, vinden wij: »De sancta Wilgeforti Introitus virgine et martyre.

Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo letitiae pre consortibus tuis.

P.S.

Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera meo regi. Gloria patri.

Collecta," hetgeen woordelijk hetzelfde is als te Salisbury.

Deze bijzondere dienst getuigt van de vereering waarin St. Ontkommer in het bisdom Utrecht stond.

Nog andere bewijzen zijn daarvoor bij te brengen.

In de rekening der Kruisbroederschap te Utrecht (die voor onze heilige eene kapel in het kruiskoor der Jacobikerk aldaar had), loopende van den eenen Kruisverheffingsdag tot den volgenden, brengt in het jaar 150$\frac{9}{10}$ de rentmeester in uitgaaf:

»Ghegeven onsen cappelaen h. Dirc van dat sermoen op sinte Oncommersdach 2½ st.

Gegeven om sinte Oncommer te schilderen 6 st.

Gegeven van sinte Oncommer in onse capel te hangen 3 st."

In het jaar 151$\frac{1}{2}$ werd weder een sermoen, in 151$\frac{8}{9}$ eene predicatie gehouden [1].

Eene vicarie van Oncommera of Liberata, waarvan de civitas het patronaatrecht had, was in de kerk te Doesburg [2].

Het gasthuis te Emmerik bouwde in het jaar 1481 eene kapel ter eere van Liberata, ook Wilgefortis en Unkommer. Haar beeld werd later naar de St. Martenskerk overgebracht en is daar nog [3]. Het gelaat en de handen zijn met zilverblik beslagen. De kroon van het hoofd en het zijden kleed zijn niet meer aanwezig.

Het versieren van heilige beelden met goud en zilver is zeer oud. In een tempel op Möre was dat van Thor, als den waardigsten der Goden, er mede uitgedost. [4]. Beelden van St. Ontkommer, vermeld als van deze metalen vervaardigd, zullen wel opgenomen moeten worden als niet massief, maar gelijk aan dat te Emmerik.

Hertog Adolf van Kleef stichtte in het jaar 1419 ter eere van »Sunte Georgien, des h. ridders ind martelers, ind sunte Wilgefortis, der h. joncvrouwen, geheiten sunte Unkommer" eene vicarie in de collegiale kerk te Kleef [5].

---

[1] Mr. Van Riemsdijk, Geschiedenis van de Kerspelkerk van St. Jacob te Utrecht. bl. 60, 263.

[2] Lindeborn, Historia episcopatus Daventriensis. 1670. p. 468.

[3] Dederich, Annalen der Stadt Emmerich. S. 143. Tibus, Die Pfarre Cleve. S. 109.

[4] Dr. Petersen, Ueber den Gottesdienst und den Götterglauben des Nordens während der Heidenzeit, uit het Deensch door Minna Riess. 1876. S. 22.

[5] Lacomblet, Urkundenbuch, IV, No. 116. S. 132. Scholten, Die Stadt Cleve. S. 268.

Naast de afbeelding onzer heilige, op eene der pilaren van de collegiaalkerk te Soest geschilderd, was in den muur een luchter. »Bei der Feier jungfraulicher Heiligkeit dürfen sie — brandende kaarsen — als Blumen aufgefasst werden, aus denen das Licht hervorbricht" [1].

Eene schilderij te Schwaney, bij Paderborn, die geacht wordt 4 à 500 jaren oud te zijn, stelt St. Ontkommer aan het kruis voor met langen baard en korten rok. Op den achtergrond is een toren of galg te zien. Een rijmpje vermeldt dat zij, door haar vader gedwongen een schoonen vrijer te nemen, God gebeden had haar te misvormen, waarop zij den baard kreeg, e. z. v. Te Soest, Brakel en Nieheim in Westfalen, komt onze heilige met baard en weggeschonken pantoffel voor.

Het bisschoppelijk museum te Munster bevat verscheidene Ontkommerkruisbeelden.

In het jaar 1869 werd in de Lambertuskerk te Dusseldorp eene muurschildering ontdekt, waarin Prof. Sepp, die eenigen tijd daarna wegens de Kath. General-Versammlung aldaar vertoefde, eene volledige voorstelling van de gekruisigde maagd met den speelman en den schoen herkende. Hij toont aan, dat de schilderij uit het jaar 1395 moet zijn.

De pastoor kende de voorstelling niet. Hij beloofde de schilderij niet weder te doen overwitten. Den 19 Mei 1883 hield de notaris Strauven, in eene vergadering van het Bergsche geschiedkundig genootschap, te Dusseldorp eene voordracht over die muurschildering, welke volgens hem uit het midden der 14e eeuw dagteekent. »Den

---

[1] Menzel, Symbolik. II. S. 26.

Haubtgegenstand bilden weibliche Heiligenfiguren, unter welchen besonders eine Jungfrau mit einem Barte, die heilige Wilgifortis, merkwürdig ist, deren Verehrung aus Portugal in die hiesigen Gegenden gekommen war. Der Name dieser wenig gekannten Heiligen Wilgefortis ist eine Corruption aus Virgo fortis. Dieselbe wurde als Befreierin aus dem »Kumber" des Gefangnisses verehrt und im Volksmunde auch die heilige »Unkummerniss" genannt." Een groot deel der schilderij was door overwitting weêr verdwenen [1].

Naast de sacristie in den dom te Keulen is een Bekummernisaltaar. De heilige zelf wordt daar, even als te Trier, St. Wilgefortis genaamd.

De kerk te Dietersheim — Sepp schrijft bij vergissing Dietersberg — bij Bingen, was vroeger eene druk bezochte bedevaartplaats van St. Ontkommer. Haar beeld, met de handen aan het kruis gebonden, heeft het hoofdhaar en de baard lang. Een porseleinen schoen is er voor geplaatst.

In het begin der vorige eeuw deden velen in de metropolitaankerk te Mainz hunne devotie, brandden kaarsen en brachten offers aan de afbeelding eener maagd met een baard. Haar naam was door ouderdom onleesbaar geworden. Men wist dat zij St. Wilgefortis was, doch noemde haar Sanct Gehilf. Even als in vele sagen en legenden, vinden wij hier eene afwijking die echter ook elders voorkomt. De vader, een heidensch koning in Portugal, begeerde zijne eigene dochter tot

---

[1] Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst. 1 September 1883.

vrouw; zij weigerde, kreeg een baard, werd gegeeseld en gekruisigd [1].

In een H. S. te Heidelberg komt de gewone legende voor. Wie de heilige aanroept »in kümmerniss und anfechtung, dem kam sy zu hilf in seinen nötten, und haist mit namen Kymini und wert genant sant Kymmernuss und liegt in Holland in ainer kyrchen genant Stouberg" [2].

Sepp, wiens streven het is in onze heilige een verpersoonlijking te vinden van een algemeen wereldbegrip, ziet in deze namen verband met haar. »Das Volk," zegt hij, »machte sich Cumeris deutsch verständlich."

Op den Hilfenberg bij Geismar, in Hessen, gaan vele bedevaartgangers naar onze heilige.

De Imago Salvatoris of Statua ab auxilio op den Gehülfenberg bij Mühlhausen in den Elsas, werd door Thomas Münzer in den Boerenoorlog vernield. De sage zegt, dat Bonifacius op dien berg eene kapel bouwde ter eere van eene koningsdochter, die op haar gebed een grooten baard gekregen had ten einde — en dit is weder eene andere lezing — aan de schandelijke aanzoeken van haren vader te ontkomen.

Den Rijn opwaarts volgende, zijn wij gekomen in het gebied der Alpen. Daar vinden wij de vereering der h. Ontkommer op zoovele plaatsen, dat wij ons slechts in die kunnen ophouden, welke eenige bijzonderheden opleveren.

---

[1] Mone, Anzeiger für Kunde der Teutschen Vorzeit. Achter Jahrg. 1839. S. 455.

[2] Mone, a. w. Siebenter Jahrg. 1838. S. 583.

Waar in Zwitserland Duitsch gesproken wordt, is onze heilige zeer bekend. Komen wij er van Schaffhausen in, dan kunnen wij, boven aan de zuidzijde van den kerktoren van het dorp Oberwinterthür, haar zeer oud, uit steen gehouwen, beeld zien. »Sie allein," zegt Lütolff, »unter diesen erhaltenen Denkmäler in der Schweiz hat, so viel bis jetzt uns bekannt geworden, den zur Seite knieenden armen Spielmann, dem die Heilige voll Erbarmen den goldenen Schuh hin gebt."

Te Baar, bekend door het zonderling, uit doodshoofden samengesteld knekelhuis, aan den weg van Zurich over Horgen op den Rigi, werd in het jaar 1642 eene kapel voor St. Wilgeforthis of Kummernis gebouwd.

Zij had een zilveren beeld in de kloosterkerk te Einsiedeln, welke plaats, wegens een wonderdoend Mariabeeld eene bedevaartsplaats is, die in getal van bezoekers, jaarlijks ongeveer 150,000, wedijvert met St. Jacob van Compostella in Spanje, Maria-Zell in Steiermark en Loretto in Italië.

Te Schönbrunn, in het kanton Zug, noemt het volk haar beeld, waarvoor iemand knielt, het voor eene mannelijke figuur houdende, »das Eiselmännle," omdat men door hetzelve genezing hoopt van zweren, puisten, enz.

Te Erlen, bij Lucern, is in de kerk een door Lütolff in plaat gebracht fraai beeld van onze heilige, met hooge kroon, loshangende haren, sterken baard en fladderend bovenkleed, door een gordel vastgehouden [1]. De handen en de over elkaar geslagen voeten zijn aan het kruis genageld. Het volk kende de legende niet meer

[1] Afbeelding 2.

en zag het beeld voor dat van Christus aan, tot dat het door lithografische prentjes weder zoowat op de hoogte werd gebracht.

Te Alpnach, aan het meer van dien naam, kanton Unterwalden, hing haar beeld in de oude kerk aan den muur boven de stoelen der vrouwen. Ook hier had de legende een geheel andere gedaante gekregen. Het heet daar in de omstreek dat de heilige, eene vrome maagd, God gebeden had, dat hij haar een baard mocht geven ten einde in een mannenklooster te kunnen gaan en daarin, bij de onvermijdelijke verzoekingen, in den grooteren strijd de overwinning van de heilige kuischheid weg te dragen. Haar gebed werd verhoord. Zij gaf hare rijkdommen aan de armen, deed pelgrimaadjes en kwam eindelijk in een mannenklooster. Dit door roovers overvallen zijnde, werd zij met alle monniken gekruisigd en bij het wasschen der lijken is haar geslacht ontdekt.

Apollinaris, de dochter van den apocryfen keizer Anthoninus; Eugenia, de geleerde dochter van een aanzienlijk paar te Alexandrië; Euphrosyna, ook uit Alexandrië, en nog wel andere vrouwelijke heiligen, gingen, als mannen verkleed, in kloosters, doch bij geene vond ik aangeteekend, dat zij met eene baard begiftigd werd.

Het is een eeuwenoud gebruik, dat de bewoners van het kanton Uri op eene der kruisdagen, de bidweek voor Hemelvaart, waarin de kruizen om de akkers gedragen worden, het beeld der h. Ontkommer uit de kerk te Burgelen, de geboorteplaats van Tell, droegen naar Steinen in het kanton Schwyz, waar Stauffacher het levenslicht zag. Dit geschiedde in plechtige processie

met de vaandels uit het dorp en van Seelisberg. Uit ieder huisgezin ging een persoon mede. Om in de kosten te gemoet te komen kregen onvermogenden ondersteuning uit de landskas. Te Steinen aangekomen werd het beeld geplaatst naast dat van St. Ontkommer in de kerk aldaar, en bleef er tot den volgenden dag. De Schwyzers droegen het acht dagen later op dezelfde wijze naar Burgelen. Toen de processie eens, om den slechten weg, niet ten einde werd gebracht, stond het beeld toch den anderen morgen in de kerk, waardoor de processiën in het vervolg ijveriger gehouden werden.

De bisschoppelijke commissaris te Lucern verbood, op verzoek van vele pastoors, den 31 Maart 1799, alle processiën van de eene plaats naar de andere en naar bedevaartkerken. »Sie ziehen" — zoo staat in het stuk — »immer unsittliche Gelage nach sich, führen Gefahren und Gelegenheiten zum Verderben der Unschuld herbei, Sie reizen zum Müssiggang und unnöthigen Aufwand, rauben dem Feld- und Landbau Zeit und Arbeiter, und geben Anlass so viel falsche, unpatriotische, ruhestörende Begriffe aus zu tauschen, boshafte Gerüchte schnell zu verbreiten und den Gemeingeist zu vergiften."

De laatste politieke grond kan gedeeltelijk gelegen hebben in de volksoverlevering, volgens welke de wederkeerige bezoeken tusschen Burgelen en Steinen in het jaar 1307 door Stauffacher ingesteld zouden zijn. »Anlässe" — schrijft Lütolff — »gab es genug wo der Schwyzer und Urier wegen religiösen und vaterländischen Fragen in Kummer schwebten und in der lieben heiligen Kümmerniss Bild Trost für die eigene Noth gewannen."

In het jaar 1801 werden de gestaakte processiën weder hervat.

Lütolff geeft de beelden in plaat [1]. De kruizen hebben den Gothischen vorm. Dat van Burgelen heeft boven, als opschrift: »Liberata" en aan de einden van den dwarsbalk slecht geschilderde afbeeldingen van Petrus en Paulus, de patronen der kerk. Onder aan staat het jaartal 1673 in witte verf en daarover in zwarte 1387.

De beelden stellen St. Ontkommer voor met de handen en de voeten, naast elkander, aan het kruis genageld, met eene kroon op het hoofd, lange hoofdharen en baard, sierlijk gekleed. Op de borsten zijn openingen waarin linnen zakjes, die reliquiën zullen bevatten.

Het beeld van Steinen is vleeschkleurig, heeft een medaljon om den hals; de gordel en de zoom van het kleed zijn goud, het kleed is van zilver met groene versieringen.

In Schwyz was vroeger een »Friedkreis" of vrijplaats, wier grenzen in de richting der vier windstreken aangewezen werden door vier kapellen, de »Einungscappellen" geheeten. Die ten noorden, zeer oud, was aan St. Ontkommer gewijd.

In de parochiekerk te Ruswil of Rudiswil, ten westen van Lucern, was in het jaar 1701 eene broederschap van St. Ontkommer, die in 1865 nog bestond [2].

Lütolff schrijft: »Ausserhalb dem Dorfe Rüedeswill steht ein hl. Hauslein in der Ehre des hl. Martyrers und Bischofs Kümmernus. Man sieht," voegt hij er bij,

---

[1] Afbeelding 3 en 4.

[2] Bölsterli, Urkundliche Geschichte der Pfarrei Ruswil in Geschichtsfreund XXVI, S. 100, 105.

»wie die Verehrung der »Kümmerniss" Christi in Begriff ist, nicht bloss die hl. Jungfrau Kümmerniss zu sein, sondern zur Verehrung des hl. Martyrers und Bischofs »Kummernus" zu werden."

Iets dergelijks vond plaats te Rankwil, even over de Zwitsersche grenzen in Voralberg, met een beeld met nederhangend hoofdhaar, een baard, een met cieraden en met edelgesteenten bezette kroon en een afhangenden doek om de lenden. Christus aan het kruis kon het beeld wel niet voorstellen daar de dorenkroon, even als het bekende opschrift ontbreekt. Men maakte er Sanctus Kumerius van en schreef dien naam op den dwarsbalk van het kruis.

Het Duitsche zelfstandig naamwoord Kümmerniss of Kümmernisse, werd vroeger, even als thans nog in de Zuidduitsche dialecten, Kümmernus geschreven. Dit zal ons later meermalen voorkomen. In het Woordenboek van Grimm lezen wij op het woord »Kümmernis": s. auch bekümmernis, verkümmernus. Die kath. kirche besitzt éine heilige Kummernus, Kummernis." Afgaande op den schijnbaar mannelijken uitgang us veranderde men het geslacht onzer heilige en maakte er een onbekenden bisschop van. Het heeft zelfs aanleiding gegeven om te beweren, en hierop doelt Lütolff, dat de St. Ontkommerbeelden die van Christus zouden zijn. Hierop moet ik later terugkomen.

Wat oostelijker over de grenzen ontmoeten wij in Beieren, waarin wij even een uitstapje doen om er later langer te vertoeven, in de omstreken van Immenstadt de vereering onzer heilige in de bedevaartskerk te Buhl, te Lindum, en in de Mariakapel te Fischen, waar zij geldt als eene helpster in den nood.

Een heidensch koning in de Nederlanden had eene dochter, zeer schoon naar lichaam en zeer ontwikkeld van verstand. Vele koningen en ridders dongen naar haar hand. Zij wees allen af daar zij, Christin zijnde, bruid des Heeren geworden was. Toen haar vader haar wilde dwingen een door hem aangewezen ridder te huwen, bad zij, als de Portugeesche, misvormd te worden en kreeg een baard. Alle vrijers gingen heen en de vader liet haar kruisigen, waarbij de speelman voorkomt.

In dezen vorm is de legende het meeste gangbaar in Tirol, waar ook de wijziging, dat de vader op de dochter verliefd is, wordt gevonden.

Ook wordt er verhaald, dat de heilige gebeden zou hebben, dat God alle gevaar der zonden van haar af mocht wenden, zelfs op het gevaar af hare schoonheid te verliezen. Onmiddelijk was zij ontembaar geworden als het wild op de bergen. De vader joeg haar hulpeloos in de bosschen, waarin zij als eene krankzinnige en van God verlatene rondliep. Haar geheele lijf begroeide met haar en zij kreeg een baard wel een span lang. Door de jagers van haren vader gevangen, werd zij in een diepen toren geworpen, waarin zij ellendig »verkommerde." Een zalige dood maakte een einde aan haar lijden en de zekerheid van in den hemel te komen verhelderde haar gelaat.

Geene heilige wordt, zooals Von Horneman verklaart, in Tirol zoo vereerd als St. Ontkommer. Hare afbeelding vindt men er op oude kachels, op grond van Deuteron. IV : 20, I Kon. VIII : 51 en Jer. XI : 4, zijnde zij zinnebeelden van gevangenschap, kommer en elende, waarin

de arme zielen haar »kalte Pein" ondergaan. Daarom worden zij op Allerzielendag harder gestookt dan anders. Prenten van de heilige hangen in de slaapkamers om eene vruchtbare echt te verkrijgen; ook in de kruisgangen en lijkkapellen, wijl zij met de dooden in betrekking staat.

Aan den voet van eenen Romeinschen toren is te Gries bij Botzen eene 600 jaren oude kapel van St. Oswaldus rex met de raaf, dien de Tirolers Anspalt noemen, die over weer en wind gebiedt, de schimmels van God den Vader rijdt en korenaren als offers ontvangt. Bij hen is hij dus de opvolger van Wodan, doch hij werd in de genoemde kapel door St. Ontkommer vervangen. Zij wordt er met den speelman in gevonden.

Te Castelruth in het Flanisdal tusschen Clausen en Botzen beweert men, dat de baard aan haar beeld nog groeit.

In den Munster te Brixen is haar beeld steeds door biddenden omgeven. Te Witten bij Innsbruck is de speelman bij haar en luidt het opschrift, dat zij te Steenberg in Holland begraven is.

Op de deuren der kast waarin, in het Gothisch kerkje van St. Magdalena, dat reeds in het jaar 1281 bestond doch het jaartal 1481 draagt, op eene hoogte bij Sterzing in het Nidnauw dal, de vaandels bewaard worden, is St. Ontkommer geschilderd met aan het kruis gebonden armen en vrij hangende beenen. De speelman knielt voor haar.

De oude slotkapel van Trojenstein heeft twee schilderijen van haar.

Niettegenstaande of waarschijnlijk wel ter oorzake van de groote vereering onzer heilige in Tirol, was zij er

echter in eene streek zoo in minachting gebracht, dat men aan ontuchtige vrouwen den naam Kümmerniss gaf. Een Franciscaner monnik, uit het hospitaal te Pelfs bij Imst aan de Inn, verbrandde in het eerste twintigtal jaren onzer eeuw haar levensgroot beeld, dat in de Vituskapel aldaar stond.

Suidas verhaalt, op het woord Aphrodite, dat men beelden maakte van Venus met een kam in de hand. De aanleiding daartoe was deze. Toen eens te Rome — volgens Servius ten tijde van koning Ancus — onder de vrouwen eene epidemische huidziekte was uitgebroken, waarom haar het hoofdhaar afgeschoren was, hadden ze geene kammen meer noodig. Nadat zij Venus gebeden hadden groeide het haar weer aan en daarom hebben zij uit dankbaarheid een Venusbeeld laten maken met eene kam in de hand en een baard, terwijl het bovendeel van het lichaam een man, maar het onderste gedeelte dat van eene vrouw voorstelde.

Daaruit ontstond de dienst van de Venus calva.

Romeinsche schrijvers deelen mede dat te Cyprus een beeld van de gebaarde Venus was, naar lichaam en kleeding eene vrouw, met scepter en mannelijke houding — statura virili [1].

Sepp vernam in het jaar 1874 te Cyprus van den Amerikaanschen consul di Cesnola, dat onder de eerste verzameling van oudheden door hem naar New-York gezonden, eene Venus barbata was.

---

[1] Servius ad Aen. I, 720 en II, 632, Macrobius, Saturnalia III, 8. Deze mededeelingen ben ik verschuldigd aan de welwillendheid van Prof. Cornelissen.

Wanneer te Dorf, in de Salzburger Finzgou, de meisjes haar hoofdhaar verliezen, hangen zij lokken van het nog overige op de armen van het St. Ontkommerbeeld aldaar.

Zoo mengen zich niet alleen Noordsche, maar ook Grieksch-Romeinsche mythen in de legenden der Christenheiligen.

Na deze uitweiding en de vermelding, dat in een huis te Geisthal, in Steijermark, een goed vervaardigd en rijk versierd beeld van St. Ontkommer met het jaartal 1538 gevonden wordt, gaan wij naar Salzburg.

Een geestelijke reed eens door een bosch en werd aangeroepen door eene arme ziel, die zwaar moest lijden, omdat zij eens het opzeggen van een gebed verzuimd had. Hij dicteerde haar het »Gebetlein zu Ehren der hl. Wilgefortis oder Kümmerniss," dat, versierd met houtsnee-afbeelding met langen baard, in den Salzburger dom te koop wordt aangeboden.

Nu bezoeken wij voor goed Beieren, waar de dienst en vereering onzer heilige bijzonder groot waren en nog zijn.

De sacristaan te Tegernsee was voor eenige jaren in het bezit eener schilderij in olieverf, met den speelman; zij had vroeger te Bartholomeus, aan het Koningsmeer gehangen. De legende is er onder geschreven, zonder dat de rijken der beide koningen, noch hun oorlog vermeld worden. Er komt in voor: »wer die hl. junckfraw anruefft in seiner noth oder khomernus den khombt sie wonelich zu hilf in seinen engsten, und heist mit ihrem namen Komina, auf teitsch Khomerus oder Anfechtung, liegt in einer khirchen heist Steinberg. Wer die junkfraw

ehren will, der lass ihr figur in eine khirchen machen, da sie vor nit darinne sey."

Deze aanmaning, die ook elders in Beieren voorkomt, zal wel de oorzaak zijn dat het beeld, op paneel of doek geschilderd, in dat land aan zoo vele kerken geschonken werd.

In de St. Leonhardskerk te Wang, niet ver van Wasserberg aan de Inn, berust het beeld der koningsdochter. Hare legende is er bewaard gebleven. Er is echter bijgevoegd, hetgeen wij later omstandig vermeld zullen vinden, dat haar lijk in het water werd geworpen, stroomopwaarts dreef en door ossen getrokken werd naar die plaats, waar zij, als helpster in den nood, vereerd zou worden.

De ridder Georg van Waldek, de jonge, die tusschen de jaren 1407—1456 leefde, bouwde, wegens zijn verlossing uit de gevangenschap bij de Turken, te Georgienried, tusschen Tölz en Gmund, bij het Tegernmeer, een fraai Gothisch kerkje. De votifschilderij van St. Ontkommer, zooals wij later zullen vernemen de helpster van onschuldig gevangenen, die er inhangt, is waarschijnlijk van hem afkomstig. Zij werd in de jaren 1662 en 1838 slecht gerestaureerd. Een onderschrift bevat de legende waarin het rijk van den vader niet genoemd wordt. In haren »grossen noth und kummerniss" riep zij haren bruidegom aan en smeekte hem dat hij hare gedaante zou veranderen. Het slot is: »Der heillige Leichnamb in Holland in eine kirchen Stainberg genannt ligt. Wer sie" en verder als te Bartholomeus.

In hetzelfde kerkje is ook een afbeelding van St. Agatha a cruce, eene Spaansche non uit de 16e eeuw.

St. Ontkommer heeft een beeld in de kapel te Schle-

ting aan het meer van Chiem. Als prent wordt verkocht hare zeer oude afbeelding in eene Gothische lijst, zooals die op den muur der sacristie te Rosenheim aan de Inn voorkomt.

Aan en bij het Wurmermeer heeft zij haren dienst te Wolfratshausen, Kempfenhausen en Wiesen, bij Königsdorp. Daar zal die dienst wel de jongste van alle zijn. Bij de invasie der Franschen in Bovenbeieren, in 1800, deed Jozef Heimprecher, in een kelder opgesloten, de gelofte dat, zoo hij gered werd, hij op het vrije veld voor de h. Ontkommer een martelaarszuil met haar beeld zou oprichten. Hij werd gered en hield zijne gelofte.

In dezelfde streek zijn schilderijen van haar in Bergham, Steingau en de filiaalkerk van Ottenfing. De uitvoering van de eerste, op doek met den speelman, wordt door Sepp geroemd. De houtsneê in den Zülzbacher Kalender voor 1864, door hem overgenomen, doet het niet vermoeden [1].

Bij het genoemde Bergham ligt Helfendorf, »wie nicht selten," merkt Prof. Sepp op, »ein Hilfenstein, Hilfenberg oder Hülfenberg dabei ist, wo man Hilfe fand."

»O du heilige Kümmeriss! sagte unsere Mutter Viktoria oft, wenn ein Kind gar zu besorgt that." Met deze woorden begint Sepp het onderzoek der legende.

Op de vraag, wie die heilige was volgde dit, van den gewonen inhoud afwijkend, antwoord: St. Kümmerniss war eine Königstochter, die so sehr um ihr Seelenheil sich bekümmerte, und wegen der Anfechtungen die ihre

---

[1] Afbeelding 5.

Schönheit verursachte in Sorgen war, das sie Gott bat er möchte sie verstalten, worauf ihr über Nacht ein Bart gewachsen." Zij deelde verder mede, dat zij in hare jeugd meermalen van St. Georgen aan het Ammermeer met het kruis naar de Stifskerk te Wessobrunn gegaan was en in het portaal — Vorhalle — der kloosterkerk aldaar, de heilige met een grooten baard levensgroot aan het kruis had zien hangen.

Toen de bisschop van Augsburg Biegg, gestorven in 1836, het beeld wilde doen wegnemen, verklaarde de pastoor dat het volk zou opstaan, en de bisschop gaf zijn voornemen op.

Bij het volk geniet het beeld groot vertrouwen. Het ziet er nog altijd eene »h. Kümmerniss" in, even als in een gelijk crucifix in Alstadt bij Schongau, waar eene oude vrouw aan Sepp trouwhartig verzekerde: »Die met de gouden pantoffels en vedelaar is eene andere moeder Gods."

Oorspronkelijk was de gekruisigde sterk behaard en door hare groote oogen schrikkelijk om aan te zien. Zij hing aan het kruisaltaar boven een beker. Baard en borsten waren, zoo zeide men, afgezaagd; de eene voet was wegens het wegzagen van den pantoffel misvormd. Het volk geloofde dat het beeld niet van het kruisaltaar gescheiden kon worden. De Chevalier del Monte liet het echter afzagen, toen hij, na de opheffing der kloosters in Beieren na den vrede van Luneville, het stift van zijn neef, den alvermogenden minister Montglas ten geschenke had gekregen. Hij wilde het Ontkommersbeeld vernietigen. Zijn kamerdienaar sloeg er met een bijl in, doch het ijzer vloog van den steel. Toen hij zelf het vernielingswerk wilde voortzetten

werd hij kwalijk. Eene behoeftige vrouw kocht het beeld voor twaalf Scheitlein.

Toen Sepp bezitter van het stift werd, was de heilige »renovirst." Zij draagt een rok met gouden bloemen en de keizerskroon, heeft geene wond in de zijde, de voeten zijn niet vastgenageld.

Dicht bij Weilheim ligt de Galgenberg. De daar gehangenen en de voor de stad onthoofden worden op het kerkhof der Leprozen te Töllern begraven. Iemand in de eerstgenoemde plaats bezit het origineel op paneel eener schilderij, waarvan de kopie op doek in het Leprozenkerkje hangt. Zij stelt Ontkommer voor met den speelman en den schoen. In het verschiet is eene galg zichtbaar. De berijmde legende, er onder geschreven, bevat uitvoerig de geschiedenis van dien speelman. 't Is dus hier de geschikte plaats haar mede te deelen [1].

Na de woorden:

»Ir vatter sprach: sie muss verterben,
Wie ir Breigam am Chreiz auch sterben."

Volgt:

»Einer vor ir in andacht geigt,
Ein grossen Dankh sie im erzeigt,
Ein gulden Schuh vom fuss im schenkht,
Dessen verdachts sollt werden ghenkht,
Als man vermaint den Schuech hab gestalen,
Vor seim Todt geigt Zum andermalen
St. Kummernuss in beim Leben erhelt
Noch malen im den schuech zustelt."

[1] Zij is in proza te lezen in de vroeger aangehaalde plaats uit Mone's Anzeiger, siebenter Jhrg.

Dit geschiedde dus bij de kruisiging door de nog levende koningsdochter; volgens de meest gewone lezing geschiedde het door haar beeld.

Het wordt geloofd dat enkele heiligen nog in hunne beelden voortleven. Velen van Maria bewegen zich en spreken. Het is dus verklaarbaar, dat die lezing der legende de meest verspreide is, volgens welke het beeld van St. Kommernis, wier vereering door het volk met die van Maria wedijvert, en niet zij zelf nog bij haar leven den schoen geeft. Er is een wonder in opgesloten.

Hooren wij daarover den dichter [1].

In een kerkje aan de heilige gewijd:

»Eins ein Geiger kam gegangen,
Ach, den drückte grosse Noth,
Matte Beine, bleiche Wangen,
Und in Sack kein Geld, kein Brod.

Vor demm Bild hat er gesungen
Und gespielet all sein Leid,
Hat der Heilgen Herz durchdrungen:
Horch! melodisch rauscht ihr kleid!

Lächlend bückt das Bild sich nieder
Aus der lebenlosen Ruh,
Wirft dem armen Sohn der Lieder
Hin den rechten goldnen Schuh."

---

[1] Kerner, Der Geiger zu Gmünd. Ausgewählte poetische Werke, I. S. 188. De dichter stelt de onthoofde St. Cecilia in de plaats van de gekruisigde St. Ontkommer.

De vedelaar wil den schoen verkoopen:

»Bald ist der Process geschlichtet,
Allen ist es offenbar
Dass das Wunder nur erdichtet
Er der frechste Rauber war."

Ter galge geleid, langs het kerkje:

»Eins noch bitt' ich — singt er — lasset
Mich zur Heilgen noch hinein."

Het wordt toegestaan, de heilige werpt hem den anderen schoen toe, hij wordt vrijgelaten en zij is voortaan de beschermheilige van onschuldig gevangenen en veroordeelden.

Ik teeken hier aan dat het slot van het rijmpje te Weilheim luidt:

»In Holand diser leichnam rast
Zu Stainberg wird verehret fast."

Het volk te Töllern zegt, dat de heilige Wilgeforthis heet; dat de speelman blind was en, den schoen ontvangende, weder ziende werd; dat hij, ter dood veroordeeld, verzocht nog eens voor de helpster in den nood te mogen spelen en toen door haar gered werd.

Voor vijftig jaren hing in de Moedergods kapel bij Dietramszell eene oude schilderij, vertoonende den speelman in een rooden mantel, op het oogenblik dat hij den tweeden schoen ontvangt.

Te Unterhausen, een half uur gaans van Weilheim, is in de kerk eene goede schilderij op paneel van St. Ontkommer met keizerskroon en witten met sterren

bezaaiden rok, die, met een gouden gordel vast gehouden, afhangt tot op den rechtervoet met gouden schoen. De speelman ontbreekt, doch het gedeelte van het paneel, waarop hij afgebeeld geweest kan zijn, is kennelijk afgezaagd, waarschijnlijk om hem te verwijderen.

Van de heilige waren of zijn nog schilderijen op paneel te Hofstetten, naast het kooraltaar in het St. Sebastiaans kerkje te Augsburg en te Kissing bij Friedberg, in eene veldkapel dicht bij die stad, in het jaar 1706 ter eere van de zeven Helpers in den nood gebouwd.

In eene kamer van de kruiskerk te Munchen hangt, onder een baldachijn met sterren, haar beeld aan een kruis uit een boomstam met takken als armen vervaardigd. In het nationaal museum te dier stede is te zien een klein houten beeld van St. Ontkommer uit de 13e of 14e eeuw. Prof. Sepp aldaar bezit eene schilderij uit het begin der 16e eeuw, die de heilige voorstelt aan een zoogenaamd Antoniuskruis, waarvan de paal niet boven de armen uitsteekt. Deze armen zijn verbonden door een gouden boog, eindigende in leliën. Bij den schoen voor den speelman staat op het altaar een beker. Een man en eene vrouw, de schenkers van de votifschilderij, zeggen knielende: »O Gott erbarme dich über uns, H. K." en »O Herr erbarme dich über uns, E. K." Drie engelen zweven boven het kruis en zingen:

»Uns Engel wundert alle glich
Das ir menschen uf ertrich,
Büwet hüser, schlos un fest
Und seyet doch so elend gest
Und do ir ewiglich sollet syn,
Hand ir nit lüst ze büwe hein."

Een altaar voor Wilgeforthis staat in de kerk van het Riem bij Munchen, aan den weg naar de Oostenrijksche grenzen.

In de laatste helft der 17e eeuw deed een edelman voor de Leonhardskapel te Leoprchting bij Wühldorf, niet ver van die grenzen, eene St. Ontkommer schilderen. Een dergelijk ex voto is in de kapel der Smarten in de stiftskerk te Altöting, eene der grootste bedevaartplaatsen der Westersche kerk.

Een volksspreukje zegt:

»Zwischen Ach, Weh, Kreuz,
Kümmerniss und Klausen
Liegt Burghausen."

Bij deze oude grensvesting stond, op den Maria Hilf- of Kümmernissberg, eene kapel aan deze heilige gewijd. Er ligt op den berg een groot granietblok, volgens deskundigen een heidensch altaar.

Zijn, zoo als wij konden opmerken, in Beieren de bewoners om en bij de meeren groote vereerders van de gekruiste koningsdochter, die welke langs de rivieren gezeten zijn, doen voor hen niet onder.

Gaan wij, naar Munchen teruggekeerd, de Isar af. Weldra zijn wij te Neufarn, waar wij ons lang moeten ophouden. Nergens toch in Beieren was de Ontkommervereering zoo groot als daar. In de vorige eeuw togen jaarlijks ongeveer 60 bedevaarten er heen. De groote in Gothischen stijl gebouwde kerk, met statelijken toren en rijke inwendige versiering, getuigt van den vroegeren welvaart van dit thans kleine dorpje.

Het houten beeld der heilige met kroon en baard, doch zonder schoenen, in een nauw blauw kleed [1] met sterren, is het middenstuk van het hoog altaar met het opschrift: »St. Wilgefortis ora pro nobis." Boven het kruis leest men: »Heilige Kümmerniss, auch St. Wilgefortis oder Liberata genannt, Jungfrau und Martyrin, bitt für uns. J. J. 1661." In dit jaar werd de kerk gerestaureerd.

Het beeld was er gekomen door een wonder, ook te Wang, zoo als ik mededeelde, in de hoofdzaak bekend. Onder eene schilderij der heilige in de kerk staat: »Die hl. Kümmerniss oder Wilgefort ist nach der Kreuzigung ins Wasser geworfen worden, und diess hat ihrem Leichnam auf der Isar hinaufgetrieben bis Mintrachting by Freising, wo der hl. Leib ans Land geschwimt und dann von der gesammten Klersei von Freising in die Kirche zu Neufarn gebracht worden ist."

Zes schilderijen op paneel aan den wand der kerk stellen dit, benevens eenige wonderen door het beeld verricht, duidelijk voor.

Ik laat ze hier, de rij na, volgen met de opschriften in het Oud-Beiersch.

Het beeld, door de Isar aan land gespoeld, wordt door houthakkers gevonden; een hunner slaat er de bijl in, waarop bloed uit de wond loopt. »Hie rinnt das pild her auf der Yser da haben ir etliche geholzt in der aw bei Mintraing da hat ainer mit ainer axt darauf ge-

---

[1] Blauw is de kleur van Maria. »Dass blaue Himmelszelt ist der endlose blaue Mantel, den die Himmelskönigin über die Glaubigen ja selbst über die Sünder schützend und mütterlich ausbreitet." Menzel, Symbollk o. h. w. Blau.

slagen da ist pluet heraus gerunnen." Hieruit blijkt, dat onder Leichnam en Leib een houten beeld verstaan moet worden. Op dezelfde rivier had een wonder met het werkelijk lijk van den h. Emeran plaats. Het werd in een schip gelegd dat, zonder menschelijke hulp, van de Isar in den Donau en verder stroomopwaarts met groote snelheid naar Regensburg dreef [1].

De bisschop komt met vliegende vaandels, koorheeren en zingende koorknapen en heft het beeld op. »Hie kumbt der pischof mit der proces und erhebt [2] das pild."

Het beeld wordt op eene kar, getrokken door twee ossen, naar de kerk gereden. »Hie legt dis pischof das pilt auf ein halbwagen und spent zwien Ochsen dran die habens gen newfahrn zogen."

Eene blinde vrouw en een kreupele man worden genezen. »Alspalt das pilt her ist kumen ist ainer plinte frauen und krumppen man geholfen worden."

Een schilder, die het blauwe kleed van het beeld rood gemaakt had, wordt blind. »Ein maler hat das pilt verkert in rot alspalts perait wart ist er erplint."

Beloofd hebbende de vroegere kleur te herstellen wordt hij weder ziende. »Er verlobt es wieder in sein ersten gestalt zu machen, da ist er wider gesehend worden. 1527."

---

[1] Pantzer a. w. I. S. 220.

[2] Sighart heeft »und besichtigt das Bild" wat mij minder juist voorkomt. Het verbum »erheben" heeft in de hagiographie de beteekenis: het lichaam van een heilige uit het graf nemen om naar eene andere plaats gebracht te worden; doch daar het hier een op den grond liggend beeld betreft, zal het in den meest gebruikelijken zin opgevat moeten worden.

De twee laatste, minder goede schilderijen zijn jonger dan dit jaartal aangeeft.

Dat in het water geraakte beelden ver weg kunnen drijven is een spel der golven, doch dat het in rivieren, tegen den stroom in, geschiedt, is een wonder.

Dit geschiedde met dat van St. Ontkommer in ons land te Wormer en hier in Beieren. Daar staat zij in dit opzicht met Maria gelijk, zoo als de volgende legende leert.

In eene kapel te Mariaort aan de Naab, die bij Regensburg in den Donau stroomt, is een steenen beeld van Maria, dragende op haren rechter arm haar kind, dat met beide handjes een wezeltje, een symbool, vast houdt; zij heeft in hare linkerhand een bloem, die eene oostersche schijnt te zijn. Dit beeld, staande in een jeneverbessenstruik, dreef, vóór den tijd van Karel den Groote, stroomopwaarts uit den Donau in de Naab [1]. Een verhaal van dit wonder, gedrukt op een f°. vel papier, berust in de Hofbibliotheek te Munchen en wordt medegedeeld door Pantzer [2]. Daarin heet het, dat toen keizer Leo, de Isaurier, regeerende 716—741, de beelden uit de kerk deed verwijderen, dit Mariabeeld, in zee

---

[1] Een beeld van Diana werd eens gevonden omgeven en recht gehouden door wilgenstruiken, waarvan zij de namen Orthia en Lygodesma ontleende. Pausanius a. w. III. 16. In jeneverbessen en wilgen zijn vele geheime krachten.

[2] A. w. II. S. 4. In het verhaal komt ook voor, dat in het jaar 1654 door de leden van een Spaansch gezantschap, dat op den rijksdag te Regensburg kwam, zooveel takjes gesneden werden van den jeneverbes, die bij de kapel stond, dat men de hoop opgaf de struik nieuwe loten te zien maken, doch dat eenige bessen zijn gezaaid en opgekomen.

geworpen zijnde, den langen weg van Constantinopel naar de Naab afgelegd zou hebben. Daar het beeld van steen is was het wonder grooter dan te Neufarn.

In het koor der kerk aldaar is, op eene plank geplakt, een te Munchen zonder jaartal gedrukt leven onzer koningsdochter te lezen, dat hare legende tot een doolhof maakt, waarin wij, om niet geheel te verdwalen, de hulp van eene andere koningsdochter wel noodig zouden hebben, en die ontbreekt ons.

»Das Leben," zoo is het opschrift, »der hl. Jungfrau und Martyrin Wilgefortis oder Kümmernuss welche im Jahre Christi 1403 erhebt [1] und in die Zahl der Heiligen geschrieben worden, auch leibhaftig zu Stainberg in Holland begraben liegt, deren Tag oder Fest auf St. Dionisiidag — 9 October — gehalten wird."

De woordenrijke legende komt in hoofdzaak op het volgende neder:

In Provence of, zooals eenigen willen, in Sicilië heerschte een heidensch koning die eene eenige dochter had, Kommeria geheeten, doch in het vervolg Kümmernus genoemd. Zij was barmhartig en diende ijverig de afgoden. Een oud man beantwoordde hare vraag, waarom zoovele menschen om Christus wil onbarmhartig ter dood werden gebracht. Zij kreeg daardoor zulk eene liefde voor de maagd Maria, dat zij de gelofte deed ook maagd te willen blijven. Een heidensch koning van Portugal vroeg haar ten huwelijk. Zij bad God dat huwelijk genadig te willen verhoeden.

Niet lang daarna verschenen haar des nachts zes schoone schitterende vrouwen, onder welke er eene

---

1 Sepp vertaalt: »aufgefunden."

was die een kind droeg. Zij hoorde eene stem, zeggende dat haar gebed verhoord zou worden, dat zij der wereld vaarwel zeggen, hare hoop alleen op God vestigen moest, en dat zij dan te zijner eer aan het kruis zou sterven. Toen riep zij uit, dat zij zulks zou doen, doch wenschte te weten wie de vrouwen waren. Aan die wensch werd voldaan. Zij waren Maria, door wier kind alles was geschapen; Katharina, die haren hemelschen bruidegom boven alle aardschen stelde; Barbara, door haren heidenschen vader onthoofd wijl zij Christin geworden was, en die met de overigen veelal Maria vergezelt; Margaretha, dochter van een Saraceen, die, heimelijk van geloof veranderd, een huwelijk met een heidenschen prefekt versmaadde, gemarteld en onthoofd werd; Christina, ook in het geheim eene Christin en als zoodanig zwaar gefolterd en Elizabeth, met de vorige de moei van St. Ontkommer genoemd. Deze Elizabeth, bekend onder den naam van de weduwe van den koning van Portugal, geboren in het jaar 1271, was de dochter van Peter III, koning van Arragon, en Constantia, dochter van Megenfried, koning van Sicilië. Zij trouwde, 12 jaren oud, met Dionysius, koning van Portugal, ging na zijn overlijden ten klooster, stierf in het jaar 1336 en werd in het jaar 1625 om haar godvruchtig leven heilig verklaard [1].

Kennelijk is zij in lateren tijd, zooals later te Eltersdorf blijken zal, bij de overige vrouwen gevoegd. Waarschijnlijk om het verband tusschen Sicilië en Portugal.

---

[1] Schiller nam de stof voor zijn »Gang nach dem Eisenhammer" uit eene episode van haar leven, doch veranderde een kalkoven in eene ijzerhut en een page die in de legende den koning tegen zijne vrouw en haar page opzet in den jager.

Familiebetrekking tusschen haar en St. Christina met St. Ontkommer bestaat er niet.

Onze heilige liet ten gevolge van dat visioen, aan haren vader verklaren, dat zij het Christelijk geloof had aangenomen en maagd wilde blijven. Voor hem ontboden, dreigde hij haar met een smadelijken dood zoo zij den Portugeeschen koning niet huwde. Zij volhardde en sprak zooveel over haar geloof dat 12 van hare vrouwen, de hofmeester en ongeveer 300 menschen er toe bekeerd werden. De vader liet haar folteren en gevangen zetten. Zij bad gedoopt te mogen worden en zoo te veranderen, dat geen man haar in het vervolg zou begeeren. Toen kreeg zij »eines Mannes Gestalt mit Haar und Bart, Gott den Gekreuzigten, ihrem Herren gleich, wie er auf der Welt gewandelt." Deze, verschenen met zijne moeder, doopte haar met de verzekering, dat »welcher Mensch sie in Nöthen und Anfechtungen anruft er denselben nicht verlassen will."

De vader vernam door de gevangenbewaarders de verandering die zijne dochter had ondergaan en deed haar, na hare verklaring op welke wijze die geschied was, kruisigen. Van het kruis predikte en bad zij op zoodanige wijze, dat 5000 personen zich tot Christus bekeerden. Er ontstond een groote oploop. Het volk begeerde van den koning, dat hij zijne dochter van het kruis zou doen nemen wijl haar onrecht geschiedde. Verschrikt gaf hij toe, doch het was te laat. Zij was toen het bevel kwam, reeds tot haren hemelschen bruidegom gegaan. »Hat also St. Kümmernusz vor ihrem End von Gott den Hernn erworben, dass derjenige, so sie ehrt und furbittweiss anruft in Trubsal, Angst und Nothen nicht soll verlassen werden."

Wat nu volgt brengt ons op het duisterste punt van den doolhof.

»Nach ihrem Tode geschehen grosse Wunder, denn ihrem Vater kam grosse Reu an, ward durch ihre Furbit ein Christ, lies sich taufen, gab Steinberg, als da sie noch heutigen Tags begraben liegt, Neuwart und Pöringen auf den Sand, alles in Holland gelegen, zu einem Gotteshaus zu bauen in der Ehre der heiligen Scholastika. Er liess auch dorthin von Gold und Silber St. Kümmernuss Bildniss auf Gestalt und Forme, wie sie den Tod gelitten, machen und aufrichten, dabei noch täglich grosse Wunder und Zeichen geschehen, unter andern dieses nicht zu umgehen, sondern zu erzählen ist, dass einsmals ein armes Geigerlein zu ihrem Grab fürs Bild kommen, kniet wieder und geigt ihr zu Ehren auf." Hierop volgt de ons bekende geschiedenis van den speelman met den schoen, zijne veroordeeling om gehangen te worden, een nogmaals spelen in de Scholastika kerk en toewerpen van den anderen schoen, door welk wonder hij van de dood gered werd. Hiermede eindigt het leven.

Een gewezen provinciaal der Karmeliten in Bourgondië, deelde in het jaar 1706 aan Cuper eenige bijzonderheden uit Zwitzerland en Beieren over St. Ontkommer mede. Hij voegde er bij een Epitome van haar leven, eindigende met: »Sepulta est in Hollandia in ecclesia, quae dicitur Steenberg," eene bijzonderheid aan Cuper geheel onbekend. Hij doet onderzoek en ontvangt van pater Idiers, Jesuitenmissionaris in Zeeland, het bericht, dat noch bij den priester, noch bij de Katholijken in Steenbergen iets van den St. Ontkommerdienst bekend is, doch dat de burgemeester, zijn vriend, hem had mede-

gedeeld, dat in zijne gemeente de Sunte Ontcommerpolder was. Cuper merkt daaromtrent op, dat het verloren gaan van den dienst niet bevreemden kan, daar Steenbergen, eens eene bloeiende handelstad, waar een kapittel van kanunniken gevestigd was, volgens Gramaye [1] in het jaar 1363 geheel afgebrand en later herhaalde malen door vuur en watersnood geteisterd was. »Adde," zoo eindigt hij, »quod Calviniana haeresis reliquium, si quis fuerit, cultum, abolevit."

Ik heb het onderzoek van Cuper voortgezet en ben beter dan hij geslaagd.

Dit ben ik verplicht aan de welwillendheid van Dr. C. W. Bruinsma, te Steenbergen, die mij op mijne vraag: of daar nog een Ontkommer-polder bestond? bij een bevestigend antwoord ten gebruike zond een bundel op f°. papier geschreven stukken, bevattende de Blijde Inkomst in de stad van Hendrik van Nassau, die in het jaar 1504 zijn oom Jan, als haar heer, opgevolgd was, waarbij hare rechten bevestigd en bezworen werden; in den bundel zijn daarachter vijf uitgiften van landen om te bedijken opgenomen.

Het jongste stuk dat er in voorkomt is van het jaar 1588, naar welken tijd het schrift ook wijst.

Ik vond daarin geboekt eene oorkonde van den 20en Februari 1482, »na gewoente shoefs van Ludich" [2], waarbij Engelbrecht van Steenbergen, graaf van Nassau en Vyanden, heer van Breda en Steenbergen, aan eenige personen uitgeeft en verkoopt, om tot nieuw land te bedijken, gronden ten westen van de stad gelegen.

---

1 Antiquit. Bredanae, Cap. 19.

2 Steenbergen behoorde onder het bisdom Luik.

In te dijken gronden krijgen in den regel eerst dan een naam wanneer zij een polder geworden zijn. Zoo geschiedde het ook hier. Boven de oorkonde staat met dezelfde hand geschreven »Copie van den uytgeven van St. Oncommer."

Menzel vergist zich wanneer hij zegt [1], dat Cuper bij zijn onderzoek »nur fand einen kleinen Ort dieses Namens — Steenbergen — an der Grenze von Brabant und einen Dünenstreich am Meere, Sinte Oncommers Polders genannt, weil die Heilige hier das Ackerland gegen die Ueberschwemmungen des Meeres schutzt." Dit deden de dijken door menschenhanden opgeworpen. Door aan den polder den naam der heilige te geven, vervulden de Steenbergers de plicht der dankbaarheid. Haar beeld in de kerk hunner stad verrichte dagelijks, zooals de legende te Neufarn zegt, »grosse Wunder und Zeichen." Het H. S. Grothe levert daar de bewijzen van, door er achter de legende eenige van te laten volgen:

»Dit syn alsulcke miraculen als God laet gheschien van Sinte Ontcommer, die men tot Steenberghen versoeckt."

»In den eersten en man enn een vrou van der Goes quamen tot Steenberghen enn brochten een kint enn dat hadde gheleghen drie nachten enn twe daghen onder een scip bedorven, enn waren seer bedruct soedat sy anriepen Gode enn die reyne maghet sinte Ontcommer enn geloefden een pelgrimaedse te doen te

[1] Unsterblichkeitslehre, II. S. 277.

Steenberghen tot Sunte Ontcommer voirseyt enn terstont wort dat kint levendich op die stede enn si brochtent levende tot Steenberghen in der kerken ende droeghent voir dat heylighe Sacrament enn voirt heyligh cruys enn voir Sinte Ontcommer enn deden hair offerhande enn voeren wederom blidelic mitten levenden kinde, danckende enn lovende God enn die reyne maghet Sinte Ontcommer."

»Een ander mirakel."

»Het quam een vroupersoon uut Hollant tot Steenberghen, die en half jaer lanc op scamelen ghecropen had, als menich mensche binnen Steenberghen wel condich was, die op een avondstonde by den vier sat enn vraechden den wairt van den huse, dair sy te huys was, wat sant datter wair, die alsoe gecruyst stont in der kercke van Steenberghen na onsen her God. Doe vraechde hair die waert wairom dat sy dairna vraechden? Doe seyde sij, dat datselve beelt of die ghelikenis van den beelde haer wel drie nachten te voren was ghecomen enn seyde hair, dat si goed betrouwen soude hebben in dieghene, dair dat beelde na ghemaict waer, si soude wel ghesont worden. Doe seyde hair die waert, dat dat beelt ghemaict waer na die reyne maghet sinte Wilgefort, die men heet Sinte Ontcommer, enn dat sy goet gheloef had in die reyne maghet Sinte Ontcommer, si soude wel weder hair ghesontheit crighen. Doe gheloefde sy hair offerhande te doen tot dieselfde maghet Sinte Ontcommer te Steenberghen. Enn des morghens omtrent vijf uren ghevoelde sy, dat sy hair beenen mocht strecken enn sy stont op enn clam een camer op, die wel 12 trappen hoech was enn cloppede an

die doir en seyde: »Gheloeft enn ghedanct moet God wesen enn die reyne maghet Sinte Ontcommer, ic gae alsoe wel als ic ye dede," enn mit dien sat sy weder voir die doer. Enn die waert quam enn liet se in enn liet se gaen in die kerke enn doen hair offerhande. Enn sy clam neder enn ghinc in der kerke enn dede hair offerhande, en sy bleef ghesont, danckende enn lovende God van hemelrijc enn sijn ghebenedide moeder enn die reyne maghet Sinte Ontcommer."

»Een ander mirakel."

»Een ander vrou brocht een kint tot Steenberghen in der kerken voir Sinte Ontcommer van vijf jaren al blint enn quam tot Zelant en dede mitten kinde hair offerhande enn pelgrimaedse voir Sinte Ontcommer enn terstont als die bedevaert voldaen was, doe ghinc dat kint siende uut die kerke en was vertroest van Sinte Ontcommer."

»Een ander mirakel."

»Noch een ander vrouwe quam tot Steenbergen op een kerre enn was crepel enn ghinc van der kerre mit crucken tot in der kerke voir Sinte Ontcommer, enn als sy dair hair ghebet ghedaen had liet sy hair crucken daer enn ghinc ghesont uutter kerken by de graci Gods ende Sinte Ontcommers."

»Een ander mirakel."

»Een jonc man van Santvlieten, enn hiet Wouters Woutersz., lach een jaer lanc siec enn crepel in sijn bed enn hy loefden Sinte Ontcommer te versoeken tot Steenberghen, opdat hij getroest mocht worden. Enn

als hijt gheloeft had, men leyde hem op een waghen enn brocht hem te Steenberghen in die kerc al crepel, enn als hy in der kerc quam sprac hij sijn ghebet voir die reyne maghet Sinte Ontcommer. Enn als hij dair gheleghen had ontrent een half ure, doe stont hy op als gans enn ghesont, enn ghinc uutter kerc enn hy liet sijn crucken dair en ghinc wair hij wesen woude, danckende enn lovende God en sijn lief moeder enn die reyne maghet Sinte Ontcommer."

»Noch een mirakel."

»Het was een goet man uut Zelant, die ghevanghen was int oerloch van den heer van Ercel [1] en hem quam in eenre nacht te voren, dat hy soude versoeken die reyne maghet Sinte Ontcommer te Steenberghen enn hy soude vriendelick vertroest worden. Enn op denselven nacht dattet hem te voren quam, soe quamt oec sijn wijf te voren en sijn kinderen enn sij gheloefden die reyne maghet te versoeken te Steenberghen enn hem op te doen weghen mit terwe enn silver, mit was enn mit vlas, enn terstont als hy dat geloeft had soe wort hy verlost uutter vanghenis enn van synen banden. Enn hy wist niet hoe hy uut quam enn wort gheset onder den bloeten hemel. Enn als hy sach dat teyken enn mirakel van Gode enn van die reyne maghet Sinte Ontcommer, hy toech te huys, danckende enn lovende God enn Sinte Ontcommer, en quam mit sijn wijf enn kinderen tot Steenberghen enn deden hair offerhande

---

[1] Deze oorlog zal die zijn, welke in de jaren 1402—1409 door den Graaf van Holland tegen de Heeren van Arkel gevoerd werd.

gheliken hij gheloeft had enn toghen weder te huys, danckende enn lovende God."

»Noch syn dair veel niet ghescreven."

Deze wonderen trokken vele geloovigen naar Steenbergen, dat, tot voordeel der erkentelijke ingezetenen, door de heilige eene bezochte bedevaartsplaats werd.

Toen Cuper zijn onderzoek deed, was de herinnering aan de wonderen even als aan den dienst van St. Ontcommer geheel verdwenen. Had de toenmalige burgemeester de rechten zijner stad gekend, hij had meer dan het bestaan van den Onkommerpolder kunnen mededeelen.

Uit die rechten toch blijkt de waarheid der Neufahrensche legende, dat er een gouden en zilveren beeld van St. Ontkommer te Steenbergen was.

Het is gewoonte, dat de bedevaartgangers de gelegenheid hebben teekeningen, prenten, medailles, te kunnen koopen ter herinnering aan de heiligen die zij bezoeken. Zoo ook te Steenbergen. Onbevoegden trachtten daar het voordeel uit te trekken, dat der geestelijkheid toekwam. Het wereldlijk gezag trad tusschen beiden, en in de rechten, bij de Blijde Inkomst bevestigd, werd deze verbodsbepaling opgenomen.

»Item, dat nyemandt, wie hij sij egeenerhande tekenen, silveren of vergulden, van der reynder joncfr. Sinte Oncommer voertane vercopen en sal anders dan de kerkmeysters alhier oft diegene, die se daertoe voegen sullen, opte verbeurte van 3 ℔ zwarte."

De mare van hetgeen te Steenbergen was en er ge-

schiedde verspreidde zich naar het zuiden en werd in de legende opgenomen.

Met Steenbergen werd het niet ver verwijderd Poortugaal bekend.

De chartermeester Hingman had de beleefdheid mij, uit de stukken in het Rijksarchief, eenige bijzonderheden omtrent die plaats mede te deelen.

Portugale komt het eerst voor in eene gift op »Dinsdag voor Gregoriusdag 1307 gedaan door Nicolaas van Putten aan den Heiligen Geest aldaar", in te nemen van den tiende in denselven dorpe, dat toen dus blijkbaar reeds bedijkt was. Afzonderlijke heeren van Poortugaal komen niet voor. Na den dood van Jacob van Gaesbeek in het jaar 1459 kwam het land van Putten aan de graaflijkheid van Holland. De inkomsten van Poortugaal werden successivelijk door de Staten van Holland vervreemd en, wat in het jaar 1731 nog overig was, in het openbaar, onder den naam van ambachtsheerlijkheid, geveild en door de stad Schiedam gekocht.

»De naamsoorsprong," zoo schrijft De Regt [1], »ligt in het duister. Men vermoedt uit het wapen der heerlijkheid, hetwelk veel overeenkomt met dat van het koningrijk Portugal, dat de eerste edelman, aan wien het ambacht in leen werd uitgegeven, een Portugees van afkomst is geweest welke het om die reden naar zijn geboorteland zal hebben genoemd."

---

[1] Beschrijving van den Zwijndrechtschen Waard, Riederwaard en het land van Putten over de Maas, 1848, blz. 249.

Van der Aa [1] zegt, dat het wapen bestaat in een schild van azuur (blauw) met vijf schildjes van zilver, geplaatst in den vorm van een kruis, ieder beladen met een gouden penning, hebbende in het midden een zilveren dobbelsteen met de vijf oogen zichtbaar. Dit heeft werkelijk eenige overeenkomst met het Portugeesche wapen, zooals het officieel aan den Hoogen Raad van Adel is medegedeeld. Het middenstuk, het oorspronkelijk wapen, is een schild van zilver, waarop kruiswijze geplaatst zijn vijf blauwe schildjes op ieder waarvan vijf zilveren munten liggen.

Door gelijkluidendheid van naam werd de Portugeesche koning een Nederlandsche, die zijne dochter in zijn gebied liet begraven.

Op deze wijze meen ik, waarheid en verdichting, in overeenstemming met elkaar brengende, eenigermate den weg in den doolhof te kunnen vinden.

Den 22 Maart 1290 gaf graaf Floris V aan den heer Van Strijen vrijheid van tol aan zijne lieden in de Nyervaert [2], op eene kaart van 1591 de Nieuwervaart, thans de Groote polder van de Klundert geheeten. Bij deze mededeeling voegt de heer Hingman, dat in de dijkage begrepen is een vroegere polder, de Groote Sandberg geheeten, en dat ten zuiden ligt de polder Standaarbuiten, die vroeger 't Zand daar buiten genaamd werd. Zijn uit deze namen door verbastering ontstaan Neuwart en Pöningen auf den Sand, die, als voor den kerkbouw geschonken, in de legende van Neufahrn voorkomen?

[1] Aardrijkskundig woordenboek, op het w.

[2] Van den Bergh, Oorkondenboek van Holland en Zeeland, II, No. 692, blz. 304.

Deze uitstap heeft ons naar ons land gebracht uit Beieren, waarheen wij ons thans weder begeven. Wij vinden er onze heilige, te Feysingen, als de dochter van een koning van Portugal terug. Daar komt zij in het bisschoppelijk museum voor op eene schilderij, uit het begin der 16e eeuw, in kennelijk vrouwelijke vormen, grijzen baard en met den speelman.

Achter op de schilderij is het vernieuwde opschrift: »Wilgefortis oder Kümmernuss fallt den 20 Juli, würde gemartert in Jahre 340, war eines Königs van Portugal Tochter; ihr heydnischer Herr Vatter wollte wegen ihrer Schönheit sich mit ihr verehelichen," waarop verder volgt hare marteling, kruisdood en de bekeering van haar vader.

De Isar tot den Donau volgende, vinden wij schilderijen en beelden van haar in ruim een dozijn kerken en kapellen.

Een tweetal er van verdient eenige bepaalde vermelding.

Door eene sterfte onder het vee in nood verkeerende, beloofden de Hilgertshausers in hunne kerk eene afbeelding te plaatsen van de heilige Wilgefortis, eene koningsdochter uit Portugal, »welcher in ihrer Kümmernus Gott und sie auch anderen geholfen hat, St. Kommernus genannt worden."

Te Gundshausen, bij Landshut, is haar beeld met de armen aan het kruis gebonden, doch aan de handen en aan een voet zijn de lidteekens der wonden, door de nagels veroorzaakt, te zien. Het kruis staat op het altaar tusschen twee luchters. Op een bord is de legende van »de haidnischen könig tochter," en

»wer die h. junkgfrawen anrufft in seinen nöthen oder Bekummernusse dem kommt sie warlich zu hilff in seinen engsten und haist (zooals wij ook elders vermeld vonden) mit ihrem namen Komiria, ist auf Teitsch Bekummernus oder Anfechting."

Mogelijk zijn in de plaatsen aan de Isar nog als vroeger te koop gravuren in hout of koper van de heilige, of het gebedeboek: »Die betrübte Turtertaube", waarin zij in afbeelding en schrift voorkomt.

Aan den Donau is te Hausbach, boven Passau, in de filiaalkerk van Vilshofen, de »Heilige Wilgefortis oder Kümmernuss" als altaarbeeld geschilderd, met kroon, witten baard, gouden pantoffels en den knielenden speelman.

In de grafkapel der domkerk te Degensdorf noemde het volk een thans verwijderd beeld eener vrouw in gezegenden toestand »Maria Kümmerniss."

Op eene martelaarszuil te Schwimmbach, bij Straubing, staat de heilige, den schoen aan den speelman toewerpende. Zij wordt er bijzonder vereerd door moeders die over stoute kinderen te klagen hebben.

In de kloosterkerk der Dominikaner-nonnen, te Regensburg, was sints de 14e eeuw en is thans in de Sixtuskapel haar beeld met vier nagels, staande de voeten op een voetbank, aan het kruis bevestigd. Het hoofdhaar is gevlochten, het vrouwelijk gezicht heeft eene pijnlijke uitdrukking, de oogen zijn gesloten, de mond is open, om de kin is een baard. Het lijf is — en dit is het eenige geval dat mij is voorgekomen — geheel naakt en met bloed bedekt. Het diende, volgens het gevoelen van Gregorius, ter navolging: de nonnen geeselden zich er voor. De bebloede roeden en de

harenkleederen, die nog bewaard worden, getuigen er van. Dikwijls zocht de duivel, doch te vergeefs, deze zelfkastijding door hondengeblaf en andere verschrikkingen te beletten.

In de kerk te Neunburg vor den Wald, ten noorden van Regensburg, is eene schilderij van St. Ontkommer.

De kapel van St. Leonhard te Launingen, bij Dillingen, heeft haar beeld, doch, hoezeer hare legende er onder geschreven staat, zonder baard. In eene andere kapel van dien heilige, tusschen Dillingen en Steinheim, waren de muren met votif-afbeeldingen van onze heilige bedekt. Toen de bisschop die wilde verbranden kwam het volk in verzet en belette het.

Meermalen zagen wij reeds de beide heiligen, St. Leonhard en St. Ontkommer, in hetzelfde bedehuis. Zij hebben eenige overeenkomst in werking. Beiden beschermden onschuldig gevangenen en weerden ziekten. Hij maakte, als zij, blinden ziende, kreupelen gaande. Wordt zijn beeld in het water geworpen, het komt steeds weer aan land. Dit gebeurde door de Inn, tusschen Brannau en Scharding, en te Kandle, waar keizer Hendrik II eene kapel deed bouwen. Deze overeenstemming trok het volk aan, doch was den bisschop tot ergernis.

Op drie bogen in het water te Ehingen bij Nordendorf, waar vroeger eene heidensche tempel gestaan zou hebben, is nu eene bedevaartskapel der Mater dolorosa. Boven een zijaltaar is St. Ontkommer aan het kruis gebonden met gouden kroon en baard in een kleed dat tot aan de voeten reikt. In de kathedraal te Eichstadt, tusschen Donauwerd en Neurenberg, is zij afgebeeld zonder baard.

Merkwaardig is eene schilderij op paneel, hangende in de kerk van Eltersdorf bij Erlangen, boven de deur der sacristy. Zij is opgenomen in den Sulzbacher Kalender voor 1872, en stelt de legende aanschouwelijk voor oogen [1]. Er staat boven: »Das ist die Legent der h. Junkfrauwen und Martyrenn Sant Kumernus. Zij is met de armen aan het kruis bevestigd, niet met nagels door de handen geslagen, maar door strooken vast gespijkerd over de handen. Het hoofd met sterken baard draagt eene kroon; het kleed is gezoomd om de mouwen, van den gordel tot beneden en van onderen. Op de borst is een Gothisch kruis. Aan den linkervoet is een schoen met een kruis er op, de rechtervoet is bloot; de schoen en een beker staan op een altaar voor het kruis en daaronder het jaartal 1513. Knielend zijn, rechts van het beeld, de spelende vedelaar voorgesteld; links eene vrouw, die de schilderij gaf. Onder de lijst, rechts is gedeeltelijk onleesbaar geschreven: »Dort der gute Man Sant Kumerus mit seiner Geigen;" en links: »O heilige S. Kumernus bitt Gott für mich."

Op den achtergrond zijn vier tafreelen uit de legende, twee rechts en twee links van het kruis, geschilderd, elk door een tweeregelig onderschrift opgehelderd. In het eerste, boven rechts, ligt de koningsdochter met eene kroon op het hoofd te bed. Naast haar staat Maria met het kind, drie gekroonde vrouwen, een bisschop en een koorknaap: »Hie irscheint Maria mit irem Kind Sant Kumernus im Schlaff und vermehlt Sy und sterkt Sy im Christen glauben." Daar tegenover wordt zij, gekroond, voor haren gekroonden en den scepter voerenden vader

---

[1] Afbeelding 6.

geleid: »Hie fürt man Snct Kumernus für Iren Vater der wollt Sy abkeren von cristen glaubenn, so sterkt sy Gott." Daaronder is zij achter traliën bewaakt door twee soldaten en wordt knielende door Christus gedoopt en veranderd: »Hie tauft Got Snt Kumernus im kerker und verwandelt sy in sein gestalt." In het laatste tafreel hangt zij gebaard en gekroond met de armen gebonden aan een galg, slechts met een broek gekleed, twee beulen pijnigen haar: »Hie zu reist man Snt Kumernus ire bryst myt kreullen und prent sy myt Fakeln dy leid sy geduldiglich durch Gott."

In het jaar 1524 werd de kerk eene Luthersche, doch de schilderij bleef er in.

Franz Munzmeister, ridder van het Heilige Kruis, stichtte in het jaar 1352 te Bamberg een klooster van het Heilige Graf voor Dominicanernonnen en schonk er aan de kopie van het »Gehulfsbild" te Eichfeld, na daarheen eene bedevaart gedaan te hebben. Waldmann [1] geeft er eene afbeelding van [2]. Het beeld draagt eene kroon, het hoofd met lang hoofdhaar en baard is rechts gebogen, de bloote voeten hangen los, het kleed, hebbende op de borst een Gothisch kruis, is wijd, de handen zijn genageld aan het kruis, waarvan de armen door een boog, eindigende in leliën, verbonden zijn. Drie jaren na het opheffen der kloosters, in 1803, droegen de burgers van Bamberg het beeld op hunne schouders naar de kerk van St. Gangolf en

---

[1] Ueber den thüringischen Gott Stuffo. Eine Untersuchung der alten Geschichte des Hülfenberges, eines beruhmten Wallfartsortes im Eichfelde, 1857.

[2] Afbeelding 7.

plaatsten het in eene kapel, waar het als de Goddelijke Hulp vereerd wordt.

Veel lager aan de Main, te Horsten, bij Aschaffenburg, is in eene veldkapel achter ijzeren traliën, een zilverkleurig beeld van St. Ontkommer, met schoenen aan de voeten. Het volk, dat haar »Veränderung" noemt, omdat haar gelaat veranderd was, komt des zomers van heinde en ver om in nood en ziekte verandering af te smeeken.

Te Steinach, bij Münnerstadt aan de Lauer, die in de Frankische Saale vloeit, komt zij voor op eene ongewone wijze. Zij is niet aan het kruis bevestigd, doch, staande, omhangen met een mantel, houdt zij er een in de hand. Men zegt, dat de zes voet hooge schilderij afkomstig is uit de kerk van Schmasen, bij Kissingen.

Steinach is de laatste plaats die wij in Beieren bezoeken. Voor wij verder noordelijk gaan, begeven wij ons oostelijk naar Weenen en Praag.

In de St. Stevenskerk, in de eerstgenoemde stad, is een steenen beeld van St. Ontkommer, en op een bord er naast leest men deze variatie harer legende:

»Schaut, lieben Christen eine Wunderthat,
Und lesst, was hier geschrieben staht.
Wilgefred auserkohren
Von königlichen Stamm gebohren,
Wurd wegen ihrer schönen Gestalt
Geliebt von Junggesellen mannigfalt.
Das brachte einen grossen Verdruss
Der heiligen Jungfrau Kümmeruss;

Und bat herzlich unsern Herrn
Er wollt ihre schone Gestalt verkehren
Damit sie ihm zu jederzeit
Dienen möcht in Reinigkeit.
Was geschieht? Gott hat ihre Bitt gehört
Und ihr einen langen Bart beschert,
Also das sie nun Jedermann
Hielt für einen gestaltenen Mann;
Doch ward sie wegen Christi Lehr
Gekreuzigt wie Christus der Herr.
Diese Jungfrau solchergestalt
Siehe in einer Kirchen gemahlt.
Ein armes frommes Geigerlein
Fiel vor sie nieder auf seine Knie dahin
Spielt auf in seiner Betrübnuss
Ein Lied der heiligen Kümmernuss
Sang auch dazu einen hellen Ton,
Solches wollt sie nicht unbelohnt lahn
Sondern gab ihm zu eine Sold
Ihren rechten Schuh von rothem Gold,
Den nahm er mit und ging nach Haus
Also weisset dies die Historie aus." [1]

Een Kapucijner monnik schreef in het jaar 1684 aan Papenbroek, een der ijverigste medewerkers aan de Acta Sanctorum, dat een Belgisch koopman te Praag een altaar had gesticht voor St. Wilgefortis, gewoonlijk Liberata, in het Duitsch Ohnkummernus genoemd. Deze heilige was in Bohemen geheel onbekend en

[1] Archiv des Henneberg-Alterthumsforschenden Vereins, Lief. IV, S. 189, aangehaald door Waldmann, a. w. S. 233.

kwam aan het volk wonderbaar voor, wijl zij aan het kruis hing met een langen baard en een schoen, hebbende zij den anderen toegeworpen aan een knielenden speelman; een kelk stond bij haar. Drie jaren later schreef de Baron Von Brun, te Praag, aan denzelfden Bollandist, dat het beeld der heilige op vele plaatsen gevonden wordt. Hij zond eene kopergravure van de schilderij te Praag achter glas geplaatst, door Cuper overgenomen [1]. St. Ontkommer draagt eene kroon, een opengeslagen mantel en een van onderen wijd uitstaanden rok, zoo als men dikwerf Mariabeelden ziet.

Het wapen van de stad Saalfeldt in Thüringen is een gekruisigde non. Deze, Kymini geheeten [2], was, zoo luidt de sage, eene bijzonder schoone koningsdochter, die, in het geheim Christin geworden, in een klooster leefde. Toen een heidensch koning haar ten huwelijk vroeg bad zij, om de gelofte van kuischheid te kunnen houden, leelijk te mogen worden en zij kreeg een afschuwelijken baard. Haar vader liet haar kruisigen. Een jongeling speelde voor haar op de luit en ontving tot loon een harer schoenen.

Bij de brug over de Saale werd in het jaar 1379 in het water eene kapel gebouwd ter eere van St. Salvator en b. Katharina; zij wordt in het jaar 1383 »die capellen Sinte Gehulfin uf der Brücken vor Salvelt" genoemd [3]. Er stond een wonderdoend steenen kruisbeeld in met

---

1 Afbeelding 8.

2 Gebrüder Grimm, Deutsche Sagen. I, 426.

3 Dit blijkt uit Oorkonden bij Waldmann, a. w. S. 218.

gouden kroon, langen baard en nederhangend kleed. De luitspeler knielt er voor. Naast het beeld is geschreven: »Salvator mundi 1516." De kapel werd in het jaar 1656 gedeeltelijk afgebroken, doch het beeld bleef in wezen. Waldmann geeft er eene afbeelding van [1].

Op den Hülfenberg in het Eichfeldt stond een heilige eik. Bonifacius liet hem omhouwen en, waar hij stond, eene kapel bouwen.

Zoo luidt de sage, die nog weet te verhalen dat daar, waar de eik stond, de grond steeds vochtig is. Een stuk van het hout zou nog in het gewelf der kapel zitten.

Naar den problematischen god Stuffo wordt de berg ook Stuffenberg geheeten. Anderen meenen dat Karel de Groote, na zijne overwinning op de Saksers, de kapel heeft doen stichten en gewoon was er dagelijks, voor het beeld der h. Hulpe, dat nog bestaat, een gebed te doen. De kapel werd sterk door bedevaarten bezocht. Een gift werd in het jaar 1352 gedaan aan »mine Herren Sinte Hulfen und sinen kercken zu Stoffenberg;" in het jaar 1367 werd indulgentie gegeven »ecclesiae Salvatoris nostri Jesu Christi in monte Stauffenberg," en in het jaar 1598 verleende Paus Clemens aflaat aan allen die op zekere dagen de kerk van het Cistercienser klooster te Anrode, waaraan zij behoorde, gelegen in »ditione Eichefeldiae montem adiutoris seu salvatoris nuncupatum." [2]

De herinnering, wie het beeld voorstelde, ging ver-

[1] Afbeelding 9.

[2] Vgl. Waldmann, a. w. passim.

loren. Jesuïten, die in het jaar 1576 de bedevaarten herstelden, wisten het niet.

In het jaar 1852 werd het beeld van het kruis gescheiden. Waldmann geeft er eene beschrijving en afbeelding van [1]. De voeten en een arm ontbraken echter. De handen en de beide voeten, staande op een steunsel, waren aan het kruis genageld. Het lijf is slechts van de heupen tot de knieën met een rok gekleed. Het hoofd, zonder haar doch met baard, dat recht vooruit ziet, droeg »eine Dornenkrone aus Bast, Schilf oder etwas Aehnlichem." Men zeide aan Waldmann, dat vroeger eene koningskroon aan het kruis bevestigd was geweest. Stelt men zich, zooals de schrijver wil, het beeld, gelijk het op bedevaartsdagen geschiedt, voor in een lang wollen of zijden kleed, dan kan men er moeielijk in zien, zooals hij doet, dat het beeld te Bamberg er eene kopie van is. Er is te veel verschil tusschen de beide afbeeldingen in de houding van het hoofd en het nagelen der voeten. Waldmann zegt óók zelf, dat het beeld op den Stufenberg in lateren tijd vervaardigd werd. Het werd vervangen door dat van de h. Wilgefortis. Deze werd dus weder in haar recht hersteld.

Onze heilige is, wij weten het, een hulp en steun voor moeders, die verdriet van hare kinderen hebben. Eene vrouw te Rosenhagen, in de streek van Minden, had eene dochter, die niet naar goeden raad wilde luisteren. Herhaalde malen had zij haar gezegd: »Men leeft maar eenmaal op aarde." Op den raad van haren biechtvader wendde zij zich negen dagen achtereen tot de

[1] Afbeelding 10.

h. Ontkommer, en zie, den laatsten dag er van ging de dochter weder dansen en kwam terug met een baard als een kapucijnder. Nog spookt ter plaatse een juffer met een langen pikzwarten baard.

In een H. S. van het Franciscanerklooster te Landshut is aangeteekend, dat St. Ontkommer te Brunswijk Era genoemd werd en werkelijk is zij onder dien naam in den dom aldaar geschilderd. Te Murttingen in den Hartz komt zij, met kroon en baard en slechts aan het onderlijf gekleed, als Kumerana voor.

Te Steinkirchen aan de Elbe, in het voormalig hertogdom Bremer, stond in het midden der vorige eeuw in de kerk een houten beeld, door de inwoners »Sunte Hulpe" geheeten. Over den preekstoel was in den muur eene nis »Sunte Hulpen Klaus," waarin het beeld gestaan zal hebben. De schrijver, die dit mededeelt, door Waldmann aangehaald [1], meent dat het beeld waarschijnlijk Maria voorstelde. Hij zegt dat St. Hulpe ook Jodute genaamd werd. Hij leidt dit woord af van »Sanctum adiutorium." Daar de Stuffenberg »mons adiutoris seu salvatoris" genoemd wordt, ligt de gevolgtrekking voor de hand, en daarom was het Waldmann te doen, dat door Jodute, en dus door Hulpe, Christus bedoeld werd. De etymologie is echter verkeerd. Even als ons voorgeslacht Wapen, Wapen! riep, wanneer er hulp noodig was, riepen de Noordduitschers en bepaald de Bremers en Pommeranen, wanneer zij hulp behoefden: »Jodute, Jodute!" [2]

---

[1] Roth, Die Herzogthümer Bremen und Verden, 1ste Sammlung, 1757, S. 176.

[2] Grimm, R. A. S. 877, en Wörterbuch op h. w.

Albert, bisschop van Bremen, keurde in het jaar 1369 goed, dat in een hospitaal te Bremen geplaatst werd eene »effigies seu imago in honorem et reverentiam beati martyris dicti sanctus Hulpe." Christus kan hier niet bedoeld zijn: de grootste lijder kan geen beatus martyr genoemd worden. Al is het woord »Hilfe" thans vrouwelijk, het komt vroeger mannelijk voor [1].

Uit gebrek aan gidsen, die ons dàarheen kunnen leiden waar wij vinden zullen wat wij zoeken, is Lubeck, waar onze heilige zeer in eere was, de laatste plaats voor onze nasporingen.

In een Passionaal daar ter stede in het jaar 1492 gedrukt, komt eene houtsnede voor van St. Ontkommer, door Waldmann weergegeven [2]. Zij vertoont haar beeld aan een Gothisch kruis, als te Bamberg. Het hoofd heeft den nimbus. Een kruis is op het kleed aangebracht van boven tot aan de voeten, die op een steunsel staan. De linker is bloot, de schoen ligt voor den knielenden speelman. Op een altaar rechts zijn drie kandelaars. Volgens de legende zou het wonder met den schoen te Lucca geschied zijn.

Vele Lubeckers bepaalden in de 14e en 15e eeuw bij testament, dat na hun dood pelgrims gezonden zouden worden, onder anderen naar »Sunte Hulpe op gensijt Gottinchen uppe den berge bij Helgestadt; versus Plöne ad S. Hilpericum; tot Sunte Hulpe vor Ploene" in Holstein. Het testament van Arnth Musman uit het jaar 1482 hield in: »Item geve ik in unser Vrouwen ende Sunte Hulpes broderscap, de dar is in Sunte Cle-

[1] Grimm, Wörterbuch, op het woord.

[2] Afbeelding 11.

mentes kirken in Lubek..... 1 rinschen gulden. Item noch geve ik" — zoo staat in dat van Petrus] Grote Kop — »in Maria unde Sunte Hulpes broderschap tot Sunte Clemente eynen Rijnischen gulden" [1]. Ik stipte vroeger aan dat broederschappen gewoonlijk een schutsheilige hadden. Christus kan niet genomen worden. Een bewijs te meer, dat St. Hulpe geene andere kan zijn dan onze St. Ontkommer, die hier op éene lijn met Maria gesteld wordt. Wij hadden trouwens reeds gelegenheid dit ook elders op te merken. Zeer sterk drukt Biverus deze gelijkstelling uit. Hij deelt de legende mede volgens het Martyrologium van Usuard; hij beeldt haar af met kroon, baard en nimbus, verkondigt zeer haar lof en roept ten slotte uit: »Qui Wilgephortem videt, corde et animo Viraginem videt, imo et Christum ipsum, qui in utraque erat, in utraque latebat" [2].

Laat ons een blik terug werpen op het leven en het bedrijf, op de acta van de h. Ontkommer.

Dat om politieke redenen dochters van de grooten der aarde ten huwelijk beloofd worden, duurt van oudsher tot den tegenwoordigen tijd, even als het verzet tegen zulk eene gedwongen vereeniging. Bij de Portugeesche koningsdochter steunde het op het Christendom tegenover een heiden en op de gelofte steeds maagd te blijven. Daardoor ontving ieder meisje, reeds in het heidendom, bij Grieken en Romeinen, een

[1] Uittreksel uit »Jacob Van Melle, De iteribus Lubecensium sacris," bij Waldmann, a. w. S. 212 en 232.

[2] Sacrum Sanctuarium crucis et patientiae crucifixorum. Antverp. 1624, p. 587.

waas van heiligheid. Alles werd aangewend om de kuischheid, die men meende dat ook door een huwelijk besmet werd, ongeschonden te bewaren.

Etta, de dochter van Ethelfried, koning van Northumberland, zuster van den h. Oswald, vluchtte om zich aan een huwelijk met Eadum, een Schotschen vorst, te onttrekken in het klooster te Coldingham, waarin zij abdis werd. Eene gelijknamige abdis van dat klooster, zeer waarschijnlijk dezelfde, sneed bij een inval der Deenen, om hare kuischheid te bewaren, zich den neus en den bovenlip af. De nonnen volgden haar voorbeeld [1]. Zoo ver ging onze heilige niet. Zij bad slechts zóó van gedaante te veranderen dat geen man haar zou begeeren en kreeg een baard.

Cuper kent daar niet veel waarde aan toe. De Spanjaarden toch vereerden St. Paula, bijgenaamd Barbata, daar zij om de vervolgingen van een wellusteling te verijdelen in eene kapel van den h. Laurentius vluchtte, het crucifix omvatte en den Heiland smeekte haar te misvormen, waarop zij ook eene baard kreeg. Het is', schrijft hij verder, zoo wonderbaar niet dat vrouwen baarden hebben. Ten tijde van koning Philips II van Spanje was eene er tot aan den gordel mede voorzien. Hij had ook kunnen vermelden, dat onder de vier mannelijke eigenschappen, die aan 's konings natuurlijke zuster Margaretha van Parma werden toegekend, ook haar baard geteld werd, en, veel hooger opklimmende, dat, zooals Herodotus schrijft [2], wanneer den Pegasiërs

[1] Act. SS. Boll: Augustus, V, p. 198 en 294; Hampson, Medii aevi Calendarium, II, p. 105 en 369.

[2] I. 175; VIII, 104; vgl. Strabo, Geogr. XIII, 59.

of hunnen buren een ongeluk boven het hoofd hing, de priesteressen van Athene baarden kregen. Cuper eindigt met te verwijzen naar »Zahn, Speculum physico-mathematicum historicum, 1696, III, p. 71," waar vele gebaarde vrouwen opgenoemd worden. Ik mag het doen naar »Haarmenschen und Bartweiber," in het tijdschrift »Daheim", 1883, S. 316, waar prachtexemplaren zijn afgebeeld. Hoe het zij, de baard van St. Ontkommer werd toch als een wonderwerk beschouwd.

Groot is het getal vrouwen die met mannelijken heldenmoed de martelaarskroon verwierven. Ontkommer deelde het lot van den kruisdood met een twintigtal andere heiligen van haar geslacht, door Biverus behandeld, onder welke de h. Benedicta, die, als zij, de afgoden niet wilde dienen [1]. Na haar overlijden heeft haar beeld, door het toewerpen van den schoen, teekenen van leven gegeven. Groote wonderen heeft zij verricht: dooden opgewekt, blinden ziende, kreupelen gaande gemaakt, gevangenen bevrijd. Zij wordt voor heilig gehouden en heilig genoemd, kerken en kapellen zijn te harer herinnering gebouwd, vele zijn bedevaartsplaatsen, hare beelden staan aan de wegen, het misoffer wordt haar gebracht, haar dienst — officium — en haar feestdag worden plechtig gevierd, hare reliquiën openlijk ten toon gesteld, zij is patrones van broederschappen, in een woord zij genoot en geniet alle eer en vereering die aan heiligen van den eersten rang toekomen, en toch is zij noch in ouden tijd door een diocesaan bisschop, noch later door een paus

[1] Act. SS. Boll. 8 October, IV, p. 219.

zalig gesproken of heilig verklaard; zij is niet opgenomen in de officiëele lijst der heiligen [1]. Ware dit het geval geweest, geen monnik, zelfs geen bisschop zou het gewaagd hebben zich tegen hare vereering door het volk te verzetten; als regel geldt toch: »canonizatorum cultus fidelibus praecipitur."

Er is nog verder gegaan. Het bestaan onzer heilige wordt ontkend, door de toestemmende beantwoording der vraag, door Sighart gedaan: »Ob die St. Wilgefortisbilder nicht bekleidete Christusbilder seien?" [2]. Wanneer hij schrijft: »Würde man die Verehrung dieser Bilder der heil. Kümmerniss kritisch verfolgen, so würde man finden dass sie erst nach der Zeit der Reformation entstanden oder dass alle St. Salvatorbilder in Bildnisse der heil. Kümmernisse verwandelt wurden," neemt hij een standpunt in dat den grondslag der geschiedenis mist.

Reischl staat op dien juisteren grondslag. Hij gelooft aan »die Existenz einer h. Wilgefortis. So wollen wir beim Anblick ihres Bildes in unsern Landkirchen das Gebet beten, das ihr zu Ehren im Brevier der Kirche zu Salisbury steht" — ik deelde het in het Latijn mede: — »Sieh an, o Herr, deine Familie, ob der Verdienste und Fürbitten der h. Jungfrau und Martyrin Wilgefortis, der Königstochter, und wie auf ihr Flehen du ihr den Bart wachsen liessest, wie sie verlangte, so

---

[1] Zie daarover Stadler, Vollständiges Heiligen-Lexicon, II, Einleitnng, No. 64, S. (27).

[2] Hij steunt, behalve op het opstel van Schweitzer, voornamelijk op Schäfer, Abhandlung über den Hulfenberg im Eichsfelde, 1853, door Waldmann a. w. gebruikt.

lass auch unsere guten Begierden wachsen durch deine Gnade, durch Christum unsern Herrn! Amen."

De vraag van Sighart, in wier beantwoording de vedelaar een hoofdrol speelt, is niet nieuw, maar was, toen hij haar wilde beantwoorden, reeds twee eeuwen oud. De Baron Von Brun schreef in het jaar 1687 uit Praag aan Papenbrock, dat hij reeds vele jaren onderzoek had gedaan naar den oorsprong der vereering van Wilgefortis of Kummernissa en tot de veronderstelling was gekomen, dat hare afbeeldingen genomen waren naar het heilige crucifix, dat gedurende vele eeuwen te Lucca vereerd werd. Hij bedoelt het Sacratissimus vultus, het Volto sancto, zooals dat kruisbeeld genoemd wordt, dewijl het lijf van Christus door Nicodemus, doch het hoofd arte divina gebeeldhouwd was. Toen hij, zoo vervolgt Von Brun, meer dan 30 jaren geleden, op eene reis in Italië het crucifix gezien had, werd hij in zijne veronderstelling bevestigd door de omstandigheid, dat bij alle afbeeldingen van Wilgefortis een arme speelman voorkomt, aan wien zij een harer gouden schoenen toewerpt.

Hij verwijst naar het werk van Angelus Rocca: »De particula sanctissimae crucis", Romae, 1609. Cuper nam het ter hand en vond eene beschrijving van het crucifix met afbeelding. Rocca schrijft, dat de schoenen van het beeld van verguld zilver zijn. Die van den rechtervoet was, zoo als men verhaalde, wonderbaar door het beeld toegeworpen aan een man, die om hulp gebeden had. Daarom, »inde" — stond er voor het beeld een ongewijde beker om den schoen, die er niet in kon, te ondersteunen en de waarde van den schoen werd aan den man teruggegeven.

Stockbauer [1] deelt de afbeelding mede van een bronzen zegel uit de 14e eeuw met het omschrift: »Sigillum viginti virorum de Luca" en vertoonende het Sanctus vultus. »Die Schuhe" zegt hij, »sind mit kleinen Kreuzen bezeichnet und unter dem des rechten Fusses steht ein Kelch." Daarna schrijft hij, dooreen mengende wat Von Brun en Rocca mededeelden: »Baron Von Brun sagt in einem Brief an Papenbrock 1687 dass er dieses Luccabild gesehen habe, dass vor denselben ein Spielmann kniee und der rechter Fuss des Bildes über einem Kelch auf dem diesen Schuh aufliege. Er sagt dabei ausdrücklich dass dieser Kelch keinen anderen Zweck habe als den vom Fuss gezogen Schuh zu halten." Het wonder van den schoen vermeldt hij niet. Waarschijnlijk was het hem onbekend even als de gevolgen die het had. Deze geeft Rocca in de aangehaalde plaats duister aan. De zaak is deze. De kerkwachter — aedituus — had het wonder zien gebeuren, durfde den schoen niet afnemen, doch kreeg hem van den speelman tegen betaling der waarde terug. Het was echter onmogelijk hem weder aan den voet te doen en daarom werd hij er onder op een beker geplaatst. Zoo luidt de sage [2]. Op de afbeelding van Rocca, door Waldmann overgenomen [3], zijn beide voeten geschoeid en staat een beker onder den rechter.

Rocca deelt, volgens Waldmann die uitvoeriger in de aanhaling is dan Cuper, nog mede dat er in de

---

[1] A. w. S. 264.

[2] Curtius, De clavis dominicis, p. 42; Collin de Plancy, Dictionaire critique des reliques et des images, I. p. 207.

[3] Afbeelding 12.

Bibliotheca Angelica te Rome eene kopie is van het beeld te Lucca.

In de kerk der Johanniters te Rome was er ook eene, waarvan kopergravures op bepaalde dagen aan de pelgrims werden uitgereikt. Prof. Lutolff beschrijft er eene uit het jaar 1723: »Die Haubtfigur ist Christus am Kreuze, nur die Hände sind angenagelt, die Füsse stehen frei am Kreuze. Das Haubt trägt nicht die dörnere, sondern die Königskrone und darüber liest man am obern Kreuzesbalken die Buchstaben *A* und *Ω*. Der Heiland ist ganz so bekleidet wie wir diess an unsern Kümmernissbildern finden und auch das Band um die Lenden mangelt nicht, es sind achtzehn unkenntliche menschliche Figuren darauf wahrnembar. Ueber die beiden Handwurzeln geht ebenfalls ein Band, auf welchen vier Personen abgebildet sind, etwa Heilige, die in Lucca besondere Verehrung geniessen. Beide Füsse sind beschuhet und umbunden, hart unter dem rechten steht ein Kelch."

»Das Kreuz selbst hat wiederum, zumal an den drei oberen Balken die gleiche Form, die unseren St. Kümmernissbilder bieten."

»Unter dem Piedestal des Kreuzes stehen die Worte: »Volto santo de Lucca, detto comvnemento santa Croce," und über dem Kreuze liest man die Aufschrift: »Rex tremendae maiestatis."

»Rings um dieses Haubtbild zieht sich ein Kranz von Miniaturen, welche den Ursprung und die Mirakel dieses heil. Kreuzes erzählen."

Lütolff staat slechts bij twee mirakelafbeeldingen stil. In de eene zweeft het Volto santo beschermend boven een ter dood veroordeelde, die voor den valbijl knielt.

Dit doet in de andere voor het crucifix onze speelman en vele pelgrims met hem.

Door hem wordt verklaard, dat het hem nu voorkomt, dat de figuur aan den kerktoren te Oberwinterthur, eerder eene nabootsing van het Volto santo, dan een St. Ontkommerbeeld is.

De vraag, die hij opwerpt: »ob die Kunde vom Wunder mit dem Geiger aus Teutschland oder überhaubt aus cisalpinischer Gegend nach Italien oder umgekehrt gewandert sei?" moet in den eersten zin beantwoord worden: het Volto santo te Lucca heeft het wonder niet verricht.

Dit heilige kruisbeeld is geplaatst in eene kleine achtkantige kapel, gedeeltelijk van verguld marmer, in de jaren $148^{2}/_{4}$ in het hoofdschip van den dom te Lucca gebouwd. Het is voor het publiek onzichtbaar door een rood gordijn, dat voor den ingang hangt. Drie malen in het jaar wordt het, prachtig gekleed, openbaar tentoongesteld.

Voor mijn onderzoek lag er mij veel aan gelegen juiste afbeeldingen of beschrijvingen van het Volto santo, zoowel in zijn natuurlijken toestand als gekleed, te verkrijgen. Twee bevriende geleerden hebben mij daarin uitstekend geholpen. Mijn hooggeacht medelid in de Akademie van Wetenschappen, Dr. Borret, zond mij een doortrek van het crucifix, zooals het, met toestemming van den aartsbisschop van Lucca, door Garrucci met eene beschrijving uitgegeven is [1].

---

[1] Storia della Arte Cristiana nei primi otti secoli della chiesa 1880, fol. maximo, vol. VI, p, 4; Tavola 452, No. 4.

Het kon niet twijfelachtig zijn of de geloovigen, die komen om het Volto santo hun eerbied en vereering aan te bieden, moesten de gelegenheid hebben eene afbeelding te kunnen verkrijgen, gelijk aan de voorstelling welke zij mochten aanschouwen.

Dr. Du Rieu, de bibliothecaris der Leidsche Univerversiteit, welwillend als altijd, schreef over dit onderwerp aan den kanunnik met de bewaring der kapel belast. Prof. Guerra voldeed aan het verzoek op de meest voorkomende wijze. Hij zond niet alleen eene gravure van het gekleede beeld, maar voegde er bij de photografie van het crucifix, waarna Garrucci het in plaat uitgaf, en een exemplaar van zijn werk, bevattende de geschiedenis van het crucifix [1].

Hij zegt daarin, pag. 26 vlg., dat het van eikenhout gemaakt en zwart geverfd is alsmede dat het eene hoogte van vier meter heeft. Hij wijst er op, wat trouwens uit de afbeelding te zien is, dat het geen opschrift heeft en dat, zooals sommigen schrijven, de Grieksche letters *A* en *Ω* er niet boven aan staan. Hij vermeldt ook dat geen duif er boven zweeft en geen boog er boven over en door de armen gaat.

Het beeld van Christus is twee meters lang, met de handen en de beide voeten naast elkaar aan het kruis genageld, met langen rok, om de lendenen met een gordel vastgebonden.

---

1 Storia del volto sancto di Lucca pel Prof. Almerico Guerra, canonico onorario della metropolitana Lucchese, socio di piu accademie ecc. Lucca 1881. Er is vóor den titel eene gravure van het hoofd met den diadeem.

Het hoofd is bloot, de baard is gespleten, de kin zonder haar [1].

Volgens Garrucci komt het gelaat overeen met de beschrijving door de kerkelijke schrijvers der 5e eeuw daarvan gegeven: lange haren, eene neiging tot een havikneus, een langwerpig gezicht. »Zeer schoon," zegt hij, »is de teekening van het crucifix, zelfs zoo voortreflijk, als men er tot dusverre nog geene gevonden heeft." En waarlijk, die de photografie voor zich heeft, aanschouwt met weemoedigen eerbied het verheven gelaat van den gestorven Christus.

Geheel anders is de indruk dien de gravure moet maken [2]. Het beeld, zóo aan het volk voorgesteld, moge de oogen verblinden, het laat het gemoed koel en koud.

Het hoofd van Christus, den Koning van Lucca, draagt eene prachtige kroon, waarin een beeld, waarschijnlijk van God, en engelenhoofden zichtbaar zijn. Guerra beschrijft uitvoerig, in Hoofdstuk XII, de plechtigheid waarmede zij wordt opgezet. In den halskraag zijn gevleugelde engelkopjes en leliën aangebracht. Van de polsen hangen breede strooken ieder met eene afbeelding, op de borst zijn twee sterren met acht punten, en daartusschen een versiersel, dat ik niet weet te beschrijven. Onderaan zijn twee kruizen en eene medaille te zien. De gordel vertoont vijf menschelijke figuren, als borstbeeld, onder gehemelten. De rok van zwart fluweel, zooals Guerra schrijft, is fraai met bloemen geborduurd. Van den gordel loopt naar be-

---

[1] Afbeelding 13, na de photografie.

[2] Afbeelding 14.

neden een streep, waarop onder gehemelten vier figuren zichtbaar zijn, de vijfde is Maria met het kind, waarnaast ter wederzijden twee andere figuren zich bevinden. De rok loopt uit in franjes, die het bovenste deel der beschoeide voeten bedekken. Onder den rechtervoet staat een beker. Door het boveneind en de armen van het kruis gaat eene eenvoudig versierde boog, in leliën eindigende.

Men ziet dat er eenige gelijkenis is met de beschrijving die Prof. Lütolff geeft.

Na de beschrijving van het Volto santo, zegt Prof. Guerra [1], dat hij nog bij twee punten stil moet staan.

Het eerste betreft de zilveren schoenen, die de voeten geheel en al bedekken. Dit is in den ouden tijd geschied niet slechts uit een vermeenden eerbied, maar voornamelijk om te beletten, dat de voeten van het h. beeld door het voortdurend kussen door vrome geloovigen beschadigd zouden worden. Het bovengedeelte van den rechtervoet, uit welk hard hout ook gemaakt, heeft reeds werkelijk daardoor zijne kleur verloren. De schoenen kunnen aangetrokken zijn in de 12e eeuw, daar er in de volgenden geen gewag van wordt gemaakt.

Het tweede punt betreft den beker. Na opgemerkt te hebben dat deze niets nieuws is, daar hij veel bij kruizen geplaatst wordt ter herinnering aan het gebed in Gethsemané, of om symbolisch het afdruipende bloed op te vangen, deelt de schrijver mede, dat die bij het Volto santo van achteren eene opening heeft, waar-

---

[1] A. w. p. 32.

door de offerpenningen, welke er ingelegd worden, in een kistje vallen.

Hij bestrijdt, in eene aanteekening,[1] de volksdwaling, dat de beker onder den rechtervoet geplaatst zou zijn tot steun van den schoen, eenen speelman toegeworpen. Geen stuk, zegt hij, gewaagt van dit voorval. Het feit is daar te boven onmogelijk, dewijl de schoenen door veters aan de voeten bevestigd zijn.

Het wonder met den schoen is dus der h. Ontkommer alleen eigen, niet van het Volto santo op haar overgegaan.

De vraag van Prof. Lütolff is bevestigend opgelost, die van Sighart moet ontkennend beantwoord worden.

Guerra staat uitvoerig stil bij de vereering van het Volto santo in Europa en daar buiten.

Te Brugge, zoo verhaalt hij, de hoofdzetel eener talrijke kolonie van Luccasche kooplieden in Vlaanderen, Zeeland en Holland, bestond in het jaar 1369 eene broederschap ter eere van het Volto santo, waarvoor eene rijk versierde kapel in de kerk der Augustijners was gebouwd.

Van Brugge werd de vereering naar Antwerpen overgebracht.

Toen Cuper de plaat bij Rocca gezien had, schreef hij: »Ik erken dat deze afbeelding van het Luccasche crucifix, met uitzondering van de kroon en den vorm der kleeding, niet veel verschilt van het medegedeelde plaatje van Wilgefortis. Ik ben echter van gevoelen dat dit afhangt van den schilder, die, toen hem opgedragen was, eene gekruisigde vrouw voor te stellen, mogelijk

---

[1] A. w. p. 429.

het Luccasche prototyp nagevolgd zal hebben. Hem kon ter oore zijn gekomen dat zij Christus, haren gekruisigden bruidegom, gebeden had Hem gelijkvormig te worden."

België bood de modellen aan.

De schrandere geleerde had ook kunnen wijzen op het gebed der heilige aan het kruis. Wien toch kon een kunstenaar eerder tot voorbeeld nemen, dan Hem, die der menschheid had toegeroepen: »Komt herwaarts tot mij allen die vermoeid en belast zijt en Ik zal u ruste geven."

In het verhooren van dat gebed ligt, naar mijn gevoelen, de grond voor de groote, uitgebreide vereering van St. Ontkommer. Haar leven op zich zelf wettigt dat niet.

De Christelijke kerk had, de Roomsche heeft ze nog, vele heiligen, door wier tusschenkomst menschelijke kwalen en ongemakken, van de lichtste tot de zwaarste, genezen, pest en heerschende ziekten afgeweerd, landbouw en veeteelt beschermd, handels- en nijverheidsondernemingen bevoordeeld, aardsche wenschen vervuld kunnen worden [1]. Geene heilige is aangewezen om den mensch hulp te kunnen verschaffen in kommer en zorgen, om zijn zielelijden en hartzeer weg te nemen.

Dit deed St. Ontkommer.

Het is niet twijfelachtig, Lütolff neemt het als zeker aan, dat hare vereering van de Nederlanden, en meer bepaald ten tijde van de kruistochten, is uitgegaan.

---

[1] Op veelzijdig verlangen werd in den Sulzbacher Kalender voor 1849, S. 108 vlg. geplaatst: »Ein Verzeichniss der Patrone und Fürbitter bei Krankheiten und in verschiedenen Nöthen und Anliegen."

Om aan dien van het jaar 1189 deel te nemen, gingen vele Friezen, Hollanders en Vlamingen over zee naar het heilige land. Mag men veronderstellen, dat zij toen Portugal of Spanje hebben aangedaan, zeker is het, dat de vloot van den kruistocht van het jaar 1217 te Phare binnenliep en verscheiden kruisvaarders van die gelegenheid gebruik maakten om eene bedevaart naar St. Jakob van Compostella te doen. Te Lissabon gekomen zette graaf Willem van Holland zijne troepen aan land om reeds dadelijk den strijd tegen de Saraceenen te beginnen. In hun vaderland teruggekeerde kruisvaarders brachten vele sagen, sprookjes en legenden mede. Zij verhaalden van eene heilige gekruisigde dochter van een koning van Portugal, die, ik mag de woorden van het Nederlandsche martyrologium nog wel eens aanhalen: »die ghene die ze aanroepen in anxte, in noede of eniche beangsheit pleget te vertroosten en te ontcommeren in hare lastelike zaken."

Zulk eene heilige voldeed aan eene behoefte des volks. Zij riep oude mythen en heldenzangen in het geheugen terug; zij wekte het oud geloof der vaderen weder op; eene oude godin trad weder op den voorgrond. Als de heilige had zij kommer weggenomen. Dit trok voornamelijk het volk aan. De christelijke en heidensche persoonlijkheden werden dooreen gemengd en tot éene eenheid vereenigd. De eerste die geen wettigen naam had, ontving zelfs dien van de andere.

Mythen, sagen, legenden verschijnen niet in eens in de vormen waarin zij ten slotte aan ons overgeleverd zijn. Uit eene kleine kern vergrooten zij zich, vermeerderd en verbeterd door de phantasie des volks. Deze voegt

dikwijls meer dan éene mythe te samen, mengt heidendom en christendom dooreen.

Laat ons nagaan hoe Ontkommer ontstaan kan zijn. De Edda, volgens de vertaling van Simrock, zal hoofdbron zijn.

In het lied van Fiölswidr, het Noordsche Hoogelied, woont Menglada, eene Walkure, op den Hyfjaberg. Lammen en zieken kunnen daar genezing en troost vinden, hoe oud de kwaal ook moge zijn.

Negen geneeskundige meisjes zitten aan hare knieën. De eerste heet Hlif, Hulp.

Op de vraag aan den wachter op den berg gedaan:

»Schirmen sie Alle, die ihnen opfern,
Wenn sie des bedürfen?"

antwoordt hij:

»Jeglichen Sommer, so ihnen geschlachtet
Wird an geweihten Orte,
Keine Krankheit überkommt die Menschenkinder,
Die sie zu wenden nicht wüsten."

Vele namen van plaatsen met Hulp, Hulf, Helf verbonden, waar kerken of kapellen stonden of nog staan, of die in de nabijheid er van gelegen zijn, getuigen van de oude offersteden der Godin. Van heidensch waren zij christelijk geworden.

Hlif is waarschijnlijk dezelfde als Hlin, die borg is voor hem, welke Frey voor eenig gevaar behoeden wil. Deze zendt haar tot de stervelingen om hun kommer te verminderen en nimmer te vergeefs. Zij is dus eene medelijdende Godin, overgegaan in het Duit-

sche spreekwoord: »Wie in nood is leunt op haar (hleinir)" [1].

De werkkring der Noordsche hulpbrengster werd op eene heilige overgebracht, aan wie in laten tijd nog kippen en duiven geofferd werden.

Aan deze mythe sluit zich eene andere, bewaard in Hrafnagaldr Odhins of Odins Raventooverij.

Idun, »die vorwissende Göttin," waarschijnlijk hetzelfde wezen als Menglada, is, wegens de zonde der Azen:

»Im Thale ....
Herab von Yggdrasils Esche gesunken."

»Schwer erträgt sie dies Niedersinken
Unter des Laubbaums Stam gebannt.
Nicht behagt es ihr bei Nörwis Tochter,
So lange gewöhnt an heitere Wohnung."

Idun is als het ware uit den hemel op aarde gekomen.

Theodolf van Hevin, de beroemde skald van den Noorweegschen koning Harold met den schoonen baard, (regeerende van het jaar 860 tot 933), noemt haar een meisje, dat smarten heelt en de middelen bezit tegen het oud worden der Azen, zijnde, volgens de Edda, appelen die zij in een mandje bewaarde. Door den val der bewaarster er van verstoken, worden de Azen grijs. Drie hunner gaan tot haar om de toekomst te vernemen. Zij zwijgt en weent. Twee keeren terug; Bragi, Odins Skalde, de god der dichtkunst, met zangkunst

---

[1] Schrader, Germanische Mythologie, S. 203. Simrock, Deutsche Mythologie, 5e Aufl. S. 399.

zoo nauw verwant, blijft bij haar. »Das ist überaus," zegt Menzel terecht [1], »sinnig ausgedacht, denn wo findet mann für den verlorenen Himmel einen anderen Trost als in der Dichtkunst?"

Sepp zegt van den vedelaar bij St. Ontkommer: »Der Geiger gleicht Apollo oder Amphion, der die Weltlyra handhabt, und den Weltschmerz und das Drama des Menschen singt. In Raphaels Stanzen figurirt Apollo am Parnass mit der Geige, und die Zahl der neun Musen, die ihn umgeben, past zu der Nordischen Hilf oder Kümmernuss und ihre acht Schwestern."

Hij steunt voornamelijk op Pindarus [2], vermeldende dat Apollo verhuisd was naar de Hyperboriërs en dat hij bij hen om de 19 jaren feest vierde met dans, spel en gezang, en op Diodorus Siculus [3], die gehoord had dat Latona op het eiland der Hyperboriërs geboren was.

Ik moet echter opmerken, dat wel in het Finsche Epos Kalewala, meer bizonder in Rune 41, S. 240 der vertaling van Scheifner, aan het bespelen eener kantele of harp door Wäinämöinen een grooten invloed werd toegekend, doch dat elders in noordsche mythen geene speellieden voorkomen. In latere sagen treden zij op, meer bepaald als reizende vedelaars, doch als phantastische, daemonische wezens. Men denke slechts aan de vioolspelende menschelijke geraamten, die de dooden ten dans voeren.

Is het niet eenvoudiger, dan de uitlegging van Sepp

---

[1] Unsterblichkeitslehre. II. S. 229.
[2] Ol. VIII. 47.
[3] Hist. II. 47.

aan te nemen, te gelooven dat onze vedelaar is Bragi, de trooster, mogelijk toen reeds of later de echtgenoot, van Idun, wien in de legende de vorm van een werkelijken vedelaar gegeven werd? De viool is, volgens Sepp zelf, het attribuut der dichtkunst.

Het is een eeuwenoud gebruik ter eere der goden een beker te ledigen, de minne te drinken van Wodan, Thor, Njord, Freier, een gebruik zoo vast geworteld in het volk, dat het op Christelijke heiligen werd overgebracht. Ik herinner slechts aan de St. Jans- en St. Geertensminne.

Op den vooravond van het Joel- of Nieuwjaarsfeest, reed Hedin eenzaam door een woud. Hij ontmoette eene tooverkol, rijdende op een wolf met slangen als teugels. Toen zij aanbood hem te geleiden, zeide hij kortweg: »Neen." Toen sprak zij: »Dat zult ge me vergelden bij Bragi's beker!"

Des avonds legden, als gewoonlijk, de mannen hunne handen op het offerzoenzwijn en deden op den Bragibeker — den Bragurfull — geloften tot het verrichten van mannelijke daden in het volgende jaar. Hedin, onder den ban der tooverkol, vermeet zich er de gelofte doen dat hij de Walkure Swawa, de dochter van koning Eilimi en de verloofde van zijn broeder, koning Helgi, zou bezitten. Hij krijgt berouw en zoekt zijn broeder op. Op den vraag van dezen:

»Was führt dich, Fürst, fort aus dem Lande
Dass du allein mich auf suchst,"

antwoordt Hedin:

»Ein all zu grosses Unheil betraf mich:

Ich habe erkoren die Königstochter
Bei Bragis Becher: Deine Braut"[1].

Geeft de beker bij s. Ontkommer geen steun aan een bevestigend antwoord der vraag of hij die van Bragi is? Petersen gelooft niet, dat de beker rechtstreeks in verband met Bragi staat. Hij zegt[2]: »Die Besitzform »Bragur", aus der Nennform »Bragr", die die allgemeine und älteste ist, scheint dagegen zu beweisen dass die Bewohner des Nordens sich ursprünglich den Gott Bragi dabei gedacht haben, dessen Namensverknüpfung mit diesen Becher auch an und für sich wunderbar ist; um somehr, da die Gelübde stets in prosaischer Form abgelegt zu sein scheinen. — — — Am warscheinlichsten ist es noch Bragr als Hauptwort auf zu fassen, da es öfter: Unternehmen, Grossthat bedeutet." Met Grimm, Simrock en vele anderen, meen ik mij aan de gewone opvatting te mogen houden.

Mag ik aannemen bruikbare bouwstoffen bijeen gebracht te hebben, om er een beeld van Ontkommer uit samen te stellen, noordsche mythen en heldensagen laten mij in den steek om den grond te vinden, waardoor zij in staat was den speelman zoo schitterend te beloonen, m. a. w.: waarom zij geschoeid was.

Iets dergelijks is mij alleen voorgekomen bij het beeld van St. Pancratius, dat te Stinterbull, in Holstein, aan het zeestrand stond met gouden muilen aan de voeten. Zij werden eens gestolen. Het schip, waarop

[1] Het lied van Helgi, Afd. II.
[2] A. W. S. 50.

de dief was, werd door een zwaren storm beloopen en het lijk van den steler dáár aan land gespoeld, waar het beeld stond. Dit gaf aanleiding tot het spreekwoord dat, wanneer het stormt, St. Pancras zijne muilen terug haalt [1].

Het schoeisel heeft zijne mythen en geschiedenis, het is meermalen symbool.

Rhodopis, eene in Egypte vrijgelaten slavin uit Tracië, wordt afgebeeld met ééne sandaal, daar de andere, toen zij een bad nam, door een arend of den wind werd weggevoerd naar Memphis en daar nederviel in den schoot van den koning, die in de open lucht recht sprak. De evenredigheid van het sandaaltje deed tot een schoonen voet besluiten. De koning liet de draagster zoeken en nam haar, toen zij gevonden was, tot vrouw. Na zijn dood stichtte zij voor hem, als grafmonument, de derde pyramide [2]. Deze sandaal is tot ons gekomen in het glazenmuiltje van Asschepoester, even als in de schoenen van Loki, die hem in een oogenblik door lucht en water dragen, en in de laarzen van den reus in Klein Duimpje.

David werpt in Psalm 60, vs. 10, zijn schoen op Edom; Olof de Groote, koning van Noorwegen, zond zijne schoenen aan Murecardus van Ierland, om ze, op den geboortedag des Heeren, op de schouders te dragen, ten teeken dat hij hem ondergeschikt was [3].

Volgens de Joodsche wet, Deut. XXV, vs. 5 vlg. was iemand verplicht de kinderlooze weduwe van zijn broe-

---

[1] Het Christusbeeld dat een schoen weggeeft, vermeld bij Grimm, Myth. S. 103, noot ***, is er stellig een van St. Ontkommer.

[2] Herodotus, Hist. II. 134; Strabo, Geogr. XVII. 133.

[3] Grimm, R. A. S. 156.

der te trouwen. Deed hij het niet dan trok zij hem voor de oudsten van het volk een schoen uit en spoog hem in het gezicht. Uit de geschiedenis van Ruth weten wij, dat wanneer iemand een erfgoed niet wilde aanvaarden of ruilen, hij een schoen uittrok en dien den verkrijger gaf.

Wanneer volgens het oude Noordsche recht eene legitimatie of adoptie plaats zou hebben werd een driejarige os geslacht, en uit den huid van den rechterpoot een schoen gemaakt. De vader trok hem het eerst aan, dan hij die gelegitimeerd of geadopteerd zou worden en daarna alle erven en vrienden.

Bij eene plechtige verloving voor den heer des lands gaf de bruidegom de bruid eene kus, ten bewijze dat hij haar in bezit nam, en had zij, ten blijke dat zij toestemde, er eene aan hem teruggegeven, dan vereerde hij haar volgens Gregoor van Tours een schoen dien zij aantrok. Daardoor werd zij, volgens het oude Duitsche recht, geacht reeds in zijne macht te staan [1].

De meisjes, die zich verbonden hebben met bepaalde jongelingen op de kermis te dansen, ontvangen, in vele streken van Duitschland, van hen een paar schoenen [2].

Wanneer, nog heden ten dage, voorname huwelijken in Engeland gesloten worden dan behoort tot de eigenaardige gewoonten, dat in het rijtuig der op hunne huwelijksreis vertrekkende echtgenooten schoentjes of pantoffels geworpen worden.

---

[1] Vgl. Grimm. R. A. S. 155. Simrock, Mythol. S. 595.

[2] Pfannenschmid, Germanische Erntenfesten in Heidnischen und Christlichen Cultus, 1878. S. 276.

»Trek uwe schoenen uit, want de plaats waar gij staat is heilig land." Zoo sprak de Heer tot Mozes bij den brandenden braamstruik. Tegenover dit bewijs van eerbied staan anderen van vernedering.

Die een moord had gedaan en de boete niet kon betalen moest, volgens de Salische wet, barvoets erve en land ruimen; ongeschoeid gaf de arme Geldersman zijn dijkvak op.

Het was een oud gebruik in het Noorden, dat men bij eene begrafenis, vóor het dicht maken van den grafheuvel, aan den doode de »Helschuh" aanbond om naar Walhalla te kunnen gaan. In Alamanische graven, in Wurtenberg, heeft men houten schoenen gevonden in den vorm van leesten met gebogene, gedeeltelijk versierde punten; zij waren symbolische teekenen van den zwaren gang dien de overledene over den steenigen en doornigen weg nog heeft af te leggen. Deze doodenschoenen drukken, volgens eene Roomsche Liturgie, in het algemeen uit: »dass der Verstorbene nur zum Herrn verreise und um ihm darin beizustehen, müste man selbst ein Paar Eisenschuhe verlaufen" [1].

Meer zou ik nog over schoenen en muilen kunnen mededeelen, doch nergens heb ik iets kunnen vinden, dat, naar mijn gevoelen, antwoord geeft op de gestelde vraag, waarom onze heilige geschoeid was.

Twee Duitsche geleerden zijn gelukkiger geweest dan ik.

Prof. Sepp, in een ander werk dan het vermelde [2],

---

[1] Prof. Rochholz, Deutscher Unsterblichkeits-Gesch. 1867. S. 186.

[2] Das Heidenthum und dessen Bedeutung für das Christenthum, I. S. 143.

laat de Egyptische Asschepoester het antwoord geven. Het voorval met den schoen, waarom zij opgezocht en op den troon verheven werd, »erinnert auffallend an den Schuh der nordischen Hithyia oder eddischen Hlif, welchen sie dem Bettler zuwirft und ihn dadurch reich macht, so wie dieselbe Legende auf Maria Hilf übertragen erscheint. Es ist die Mondgöttin, welche den Schuh, das Sinnbild des Segens und der weiblichen Fruchtbarkeit, nach dem Märchen dem Geiger zuwirft der aber ursprunglich kein anderer, als der Herr des Weltplektrons ist."

Menzel [1] ziet in den weggeworpen schoen van St. Ontkommer een gewichtig zinnebeeld.

Idun is, volgens hem, niet zooals bij Sepp, de maangodin, maar de zongodin. Van den Yggdrasil neêrgezonken op aarde, neemt zij daar de hoogste plaats in; waar haar voeten, dat zijn de zonnestralen, de aarde betreden verbreidt zij zegen. Na opgemerkt te hebben dat de schoen in het Duitsche recht, en dit is juist, het zinnebeeld van in bezitneming is, laat hij volgen: »Wenn die Gipfel der Berge, zu mal der Staufenberge mit abgestumpften Kegel beleuchtet werden, so gleicht der rothglühende oder goldne Gipfel dem Schuh der Sonnengöttin. Der s. g. Frauenschuh auf den höchsten Spitzen der gothischen Thürme und Fialen bedeutet, dass Unsere Liebe Frau vom Himmel herab den Fuss hieher gesetzt hat, um die Stätte zu heiligen und dass sie von hier aus wieder die Bitten der Menschen zum Vater im Himmel tragt. Am 15 August,

[1] Unsterblichkeitslehre, II. S. 282.

dem Tage der Himmelfahrt Mariä, lässt sie den Spur ihres Fusses auf die Erde zurück."

»Man sieht," zoo eindigt hij, »wie natürlich und leicht es war, den alten Heidenglauben an die jungfrauliche mütterliche Sonnengöttin in den Christlichen Mariencultus über zu leiten."

Hebben Sepp en Menzel een voldoend antwoord gegeven? Om dat te kunnen beoordeelen moet men hen begrijpen, en ik erken volmondig dat dit bij mij het geval niet is.

Mocht toch meer in het oog gehouden worden het tot spreekwoord geworden gezegde van Virgilius: »Non omnia possumus omnes."

Ik eindig dit onderzoek zooals Cuper het zijne eindigde: »Haec sunt, quae de S. Wilgeforti colligere potui et de actis eius dicenda esse duxi, libenter sententiam mutaturus si quis solidas rationes aut antiqua documenta protulerit ad obscuram huius sanctae historiam illustrandam; cuius examen mihi non exiguo labore constitit."

ALGEMEENE BRONNEN.

G. Cuperus, De S. Liberata alias Wilgefortis, virgine et martyre, in variis Europae partibus. 1723, in: Acta Sanctorum Boll. 20 Iulii V. f°. 50.

A. Lütolff (Curat-priester, later Professor), Sanct Kümmerniss und die Kümmernisse der Schweitzer, in: Der Geschichtsfreund. Mittheilungen des historischen Vereins der fünf Orte Lucern, Schweiss, Unterwalden und Zug. Band XIX, 1863. S. 183, B. XXIV, 1869. S. 138.

Dr. L. von Hörmann, Die Heilige Kümmernisse in Tirol, in: Illustrierter Zeitung, 1874, S. 403.

F. Panzer, Bayerische Sagen und Bräuche. Beitrag zur Deutschen Mythologie. 1855. B. II, S. 420.

Prof. Dr. J. N. Sepp, Altbayerischer Sagenschatz zur Bereicherung der indogermanischen Mythologie. 1876, S. 175.

Kalender für Katholische Christen. Mit Genehmigung des bischöflichen Ordinariates Regensburg (bekend, wegens de plaats der uitgaaf, als Sulzbacher Kalender):

Jahr 1864. A. Reischl, Pfarrer in Otterfing, Die Pfarrei Otterfing mit ihre Filialen Bergham, Jasberg, Wettlkam und Steingau, S. 49.

Jahr 1865. Die Bilder der heil. Kümmernus (St. Wilgefortis), S. 115.

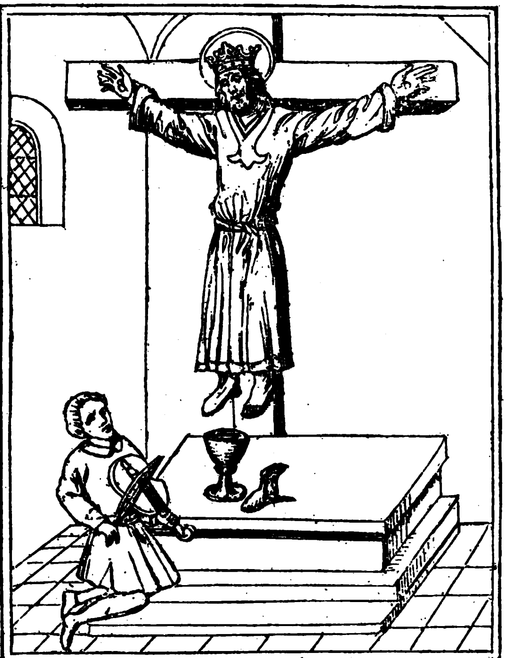
Jahr 1866. Das Bild der heil. Kümmernus (St. Wilgefortis) in der Kirche zu Neufarn und einigen andern Orten des Kreises Oberbayern, S. 121.

Jahr 1867. K. Schweitzer, Beitrag zu den bekleideten Christus-Bildnissen, mit einer Abbildung »der göttliche Hilfe," in der Pfarrkirche St. Gangolph zu Bamberg, S. 116.

Jahr 1872. [Prof. J. Sighart.] Das St. Wilgefortisbild in der Kirche zu Eltersdorf in Mittelfranken und die Frage: ob die St. Wilgefortisbilder nicht vielmehr bekleideten Christusbilder seien? S. 104.

vM. Höfler, Volksmedizin u. Aberglaube in Oberbayern S. 18 f. München 1893.

1

4

2

Erlen bei Luzern
S. 25.

3

Bürglen, Kt. Uri.
S. 26. 28

5

Bergham, Oberbaiern
S. 35

7

Bamberg, Dominikanerkloster ([illegible])
Kopie von dem [illegible]
in [illegible]
S. 61. 94.

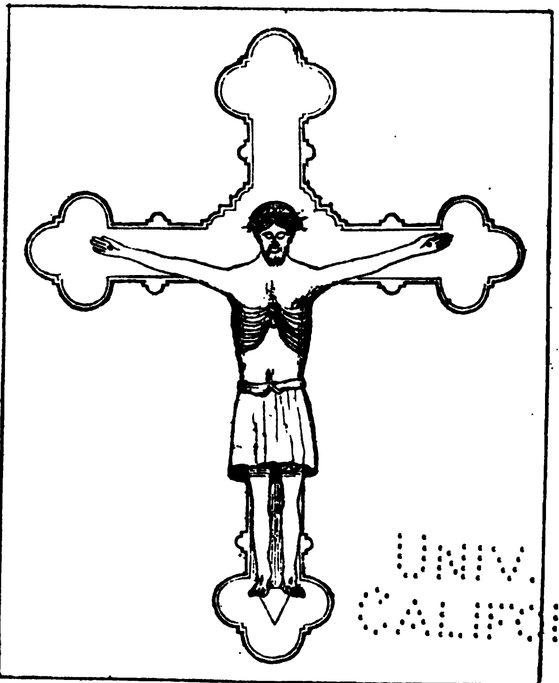

**DIVa WILgefortIs, aLIter LIberata
Sponsa IesV, VIrgo, et MartIIr.**

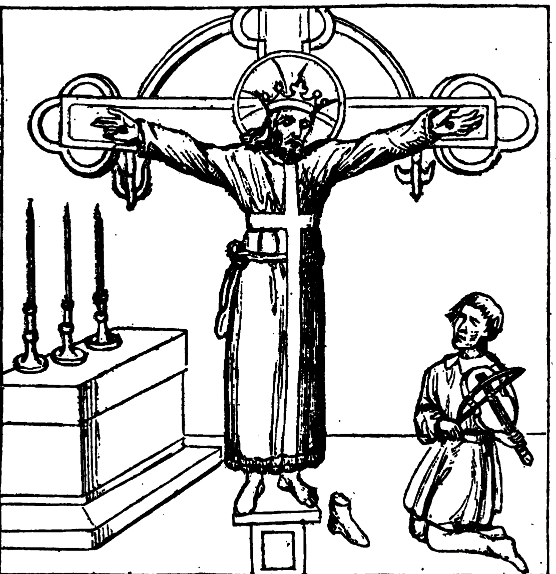
9

10

11

12

14

Volto Santo / Lucca

Volto santo zu Lucca
(nach [illegible] S. 77.